

OTTO LİMAN VON SANDERS VE
'OSMANLI DEVLETİ'NİN ASKERİ ÇÖKÜŞÜNÜN
NEDENLERİ' BAŞLIKLİ RAPORU ÜZERİNE

OTTO LIMAN VON SANDERS AND ON HIS REPORT
ENTITLED 'THE REASONS FOR THE MILITARY
DOWNFALL OF THE TURKEY'

Ferdi ERTEKİN

Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi,

Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,

ferdiertekin@trakya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3142-9996.

Geliş Tarihi: 26 Ocak 2024; Kabul Tarihi: 17 Nisan 2024

Received: 5 January 2024; Accepted: 17 April 2024

ÖZET

Ordunun vaziyeti Osmanlı Devleti'nin yükseliş döneminde olduğu gibi çöküşünde de önemli yer tutar. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti, bekâsını sürdürebilmek adına orduyu modernleştirme sürecini hızlandırdı. II. Abdülhamit, 93 Harbi'nde İstanbul önlerine yürüyen Rus tehdidi karşısında, sömürgeci devletler İngiltere ve Fransa yerine Almanya ile yakınlaşmayı tercih etti. 1871'de dönemin paradigma ordusu Fransa'yı mağlup ederek siyasî birliğini kuran Almanya ile Osmanlı Devleti arasında kurulan ittifak, doğal olarak askerî alana da sirayet etti. II. Mahmut devrinde Prusya ile kurulan cılız temaslar II. Abdülhamit döneminde sağlam bir zemine kavuşarak imparatorluğu silah sanayinden askerî talim ve öğrenime değin birçok alanda Almanya'ya bağlı hale getirdi. İki devlet arasındaki bu politik ve askerî ilişkiler sonucunda Osmanlı Devleti, Almanya'nın müttefiki olarak I. Dünya Savaşı'na girdi ve mağlubiyet sonucunda ağır koşullar içeren Sevr Antlaşması'nı imzalayarak askerî ve politik olarak çöküşün eşiğine geldi. Aralık 1913'te Alman askerî misyon heyeti başkanı sıfatıyla Türkiye'ye gelen ve savaş boyunca Türk ordusunda yüksek komuta kademesinde hizmet veren Otto Liman von Sanders, savaştan sonra, İngilizler tarafından tutuklanıp Malta'ya sürgüne yollandı. Sanders, Alman makamları için mağlubiyete

tin nedenlerine değindiği bir rapor kaleme aldı. Bu rapor, İngiliz istihbaratı tarafından ele geçirilerek İngilizce'ye çevrildi. Bu makalede, Osmanlı Devleti ile Almanya arasında kurulan politik, askerî ve ekonomik işbirliğinin tarihi kökenlerine değinilmekte ve Sanders'ın 'Osmanlı Devleti'nin Askeri Çöküşünün Nedenleri' başlıklı raporu ele alınmaktadır. Türkçede ilk defa yayınlanan bu raporda Osmanlı Devleti'nin politik olarak çöküşüyle sonuçlanan I. Dünya Savaşı'ndaki mağlubiyetin nedenleri, Alman Askerî Misyon Heyeti Başkanı Liman von Sanders'ın perspektifinden ortaya konulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Otto Liman von Sanders, Alman Askerî Misyonu, Türk Ordusu, Enver Paşa, Sarıkamış Muharebesi.*

ABSTRACT

In the rise and fall of the Ottoman Empire, the state of the army played an important role. After the Ottoman-Russian war of 1877-78, the Ottoman Empire accelerated the modernisation of the army to ensure its survival. Abdülhamit II, preferred to get closer to Germany rather than the colonial powers of England and France in the face of the Russian threat which had marched to the front of Istanbul in the 1877-78 war. The political alliance between Germany and the Ottoman Empire, which established its political unity in 1871 after defeating France, the paradigm army of the time, naturally extended to the military sphere. The tenuous contacts with Prussia established under Sultan Mahmut II gained a solid foundation under Sultan Abdülhamit II, making the empire dependent on Germany in many areas, from the arms industry to military training and education. The Ottoman Empire entered the First World War as an ally of Germany because of these political and military relations between the two states. As a result of the war, the Ottoman Empire was brought to the brink, both militarily and politically, by the signing of the Treaty of Sèvres, which imposed harsh conditions on it. Otto Liman von Sanders, who arrived in Turkey in December 1913 as head of the German military mission and served in high command in the Turkish army throughout the war, arrested and exiled to Malta by the British after the war. Sanders wrote a memorandum for the German authorities explaining the defeat. This memorandum was intercepted by British intelligence and translated into English. This article examines the historical origins of political, military, and economic cooperation between the Ottoman Empire and Germany and discusses Sanders' memorandum entitled 'The Reasons for The Military Downfall of The Turkey'. In this memorandum, published for the first time in Turkish, the reasons for the defeat in World War I, which led to the political collapse of the Ottoman Empire, are revealed from the perspective of Liman von Sanders, the head of the German military mission.

Keywords: *Otto Liman von Sanders, German Military Mission, Turkish Army, Enver Pasha, Battle of Sarikamis.*

GİRİŞ

Dünya tarihinde askerî misyonların kökleri 17. yüzyılın ikinci yarısına değin uzanmakla birlikte, asıl etkin hale geldikleri dönem Napolyon Savaşları (1803-1815) sonrasıydı. Osmanlı Devleti söz konusu olduğunda François Baron de Tott liderliğinde küçük bir grup teknisyenle başlayan Fransız yardımı 1780' de mevcudu üç yüzü aşan gerçek anlamda bir askerî yardım misyonuna dönüştü.¹ Osmanlı Devleti, 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren muharebe alanında Avrupa orduları karşısındaki üstünlüğünü tedricen yitirmeye başladıkça özellikle III. Selim (1789-1807) döneminden itibaren bekâsını devam ettirebilmek adına denge politikasını takip etmek durumunda kaldı. Dönemin konjonktüre bağlı olarak değişen bu denge politikası gereği Osmanlı, farklı devletlerle politik ve askerî ittifaklar tesis etme yolunu tuttu. Zaman içinde aktörler değişse de devletin ana ülküsü devletin bekâsını temin etmekte.

III. Selim tahta çıktığında Fransa' da ihtilal baş göstereli birkaç ay olmuş, geleneksel monarşi rejimi yıkılarak yerine cumhuriyet ilan edilmişti. Bu politik değişim rüzgârından Fransız ordusu da nasibini almış ve Fransa tarihte ilk kez kitlesel zorunlu yurttaş askerlik uygulamasını hayata geçirerek büyük bir ordu kurmuştu. Yeni teşkil edilen kitlesel Fransız ordusu cumhuriyet rejiminin kıtaya yayılmasından endişe eden Avrupa monarşilerinden müteşekkil müttefik ordular karşısında ciddi zaferler kazanmaya başlayınca tüm dünyada popüler hale gelmişti. III. Selim geleneksel Osmanlı ordusunun muharebe alanındaki performansından şehzadeliliğinden beri memnun olmadığı için Avrupa' da değişen iklimi de gözeterek modern yeni bir ordu kurma tasarısını hayata geçirdi. Fransa ile yakın temas halinde olan III. Selim Yeniçeri Ocağı'nın yanı başında Nizâm-ı Cedid ordusunu kurdu. Nizâm-ı Cedid ordusunun 1792' dek ilk talimleri 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ele geçirilip Müslüman yapılmış Alman ve Rus subaylarına yaptırılmışsa da² III. Selim 1793' te Fransa' daki Devrim Hükûmeti'nden ordunun ve donanmanın ıslahı için teknisyen ve subaylar talep etmiş, bu talep üzerine çok sayıda Fransız subayı Türk ordusunda istihdam

¹ Mesut Uyar, "Sanders Askerî Yardım Misyonu," *Cumhuriyet Tarihi Araştırmalar Dergisi (CTAD)*, 15/30 (Güz 2019): 31-32.

² Stanford J. Shaw, "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizâm-ı Cedid Army of Sultan Selim III," *The Journal of Modern History*, 37/3 (Eylül 1965): 293.

edilmişti. 1798’de Napoléon Bonaparte’in Mısır’ı işgali sonrası iki devlet arasında gerginleşen diplomatik ve askerî ilişkiler, III. Selim’in tahtan indirilmesi ve 5 Ocak 1809’da İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Kal’a-yı Sultaniye Antlaşması’ndan sonra ciddi yara almışsa da³ Nizâm-ı Cedid ordusunun talim ve disiplin anlayışında Fransız subayların tesiri kalıcı oldu. II. Mahmut’un saltanatında 16 Haziran 1826’da Yeniçeri Ocağı ilga edilip yerine *Asâkir-i Mansûre* ordusu teşkil edildiğinde yeni birliklere Fransız tarzı üniformalar giydirilmiş, Türk ordusundaki Fransız tesiri böylece dolaylı yoldan da olsa devam etmiştir.⁴ Osmanlı Devleti ile Prusya arasında II. Mahmut devrinde Yeniçeri Ocağı’nın ilgasından yaklaşık 9 sene sonra 23 Kasım 1835’te Yüzbaşı Helmuth Moltke’nin de aralarında bulunduğu ilk Alman askerî heyetinin davet edilmesiyle başlayan cılız temaslar⁵ II. Abdülhamit’in tahta çülusuyla daha ciddi bir boyut kazandı.

16 ve 17. yüzyıllar arasında *model alınan* konumda bir taarruz gücü olan Osmanlı ordusu, 18. yüzyıldan itibaren Avrupa’da dönemin güçlü ordusu hangisiyse onu *model alan* bir savunma gücüne dönüştü. Bu prensip çerçevesinde Osmanlı ordusunun Avrupa’da kendisine model aldığı ordu, 1870-71 Savaşı’na kadar Fransız ordusuydu. Fakat 1870-71 Savaşı’nda Prusya’nın Fransa’yı mağlup etmesi Alman ordusunu Avrupa’da paradigma ordusu haline getirdi. 1870’li ve 1880’li yıllarda rotayı Almanya’ya çeviren Osmanlı idaresi, askerî teşkilatın her alanında olduğu gibi personel eğitiminde de yavaş yavaş Fransız modelini terk ederek⁶ Prusya/Almanya modelini benimsedi.

³ Işık Eğrioğlu Ertekin, “Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792-1809)” (Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi 2023), 40-50, 385-392.

⁴ Örneğin, “III. Selim’in Nizâm-ı Cedid ordusunda ‘Fransız avcı Tâliminin yapıldığı bilinmektedir.” Bkz. Fatih Yeşil, “Nizâm-ı Cedid Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-1807),” *Tarih Dergisi*, 52 (2010/2): 53; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti’nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)* (İstanbul: Kitabevi, 2009), 211.

⁵ Yavuz Özgüldür, “Yüzbaşı Helmut Von Moltke’den Müşir Liman Von Sanders’e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri,” *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 4 (Ankara: Ocak 1993): 298.

⁶ *Dünya Savaş Tarihi, Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*, ed. Gültekin Yıldız, (İstanbul: Timaş, 2013), 41, 69.

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası yeniden şekillenen diplomatik ve askerî ilişkiler, Osmanlı Devleti'ni Fransız ve İngilizlere nazaran siyasî birliğini daha geç bir tarihte 1871'de oluşturmuş olan Almanya ile yakınlaştırdı. II. Abdülhamit 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'ndan sonra yüzünü Almanya'ya döndü ve Almanya'dan askerî alanda destek sağlamak amacıyla danuşman/müşavir getirme yoluna gitti. Amacı, Osmanlı Devleti'nin Fransa ve İngiltere'ye bağımlı olmadığını ortaya koymak ve uluslararası dengeleri de gözeterek Almanya ile politik, askerî ve diplomatik ilişkiler kurmaktı.⁷ Almanya, 19. yüzyılın Fransız ve İngiliz tipi kolonyalizmine geç katıldığı için yeni bir nüfuz politikası takip etmek durumundaydı.⁸

II. Abdülhamit dönemi (1876-1909), Osmanlı Devleti'nde askerî eğitim-öğretim, silah-teçhizat ve teknoloji kullanım usulü ve askerî zihniyette önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir devirdi. Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilk ciddi temaslar I. Wilhelm (1871-1888) döneminde atıldı. Siyasî birliğini kurduktan sonra bütün siyasetini Almanya'nın güvenliği bakımından Avrupa barışına yöneltmiş bulunan Otto von Bismarck'tan sonra II. Wilhelm (1888-1918) dönemi, Osmanlı-Alman yakınlaşmasının ötesinde Alman nüfuzunun Osmanlı üzerinde etkinlik kazandığı bir süreç oldu.⁹

II. Abdülhamit, Mayıs 1880'de Alman Büyükelçisi von Hatfeld'e sivil ve askerî uzman talebini ilettili,¹⁰ ancak bürokratik süreç yüzünden Alman askeri misyonunun Türkiye'ye gelişi yaklaşık 2

⁷ Bilgi Yıldız Solak, "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunu Islah İçin Gelen Yabancı Müşavirler" (Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi 2018): i.

⁸ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 11.

⁹ Salih Tunç, "Fransız Askerî Ataşesi Yarbay Maucorps'un Gözüyle Alman Askeri Heyeti ve General Liman von Sanders'in İstanbul'daki Faaliyetleri," *Akdeniz Uygurlukları Araştırma Dergisi- Cedrus*, VI (2018): 614; Zekeriya Türkmen, "Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Askerî Eğitim-Öğretiminde Alman Müşavirlerin Etkileri", *Türk Askerî Eğitim ve Öğretim Tarihi: Sempozyum Bildirileri 16-17 Eylül 2021*, C. II, ed. Bünyamin Kocaoğlu-Ahmet Taşdemir-Hamza Bilgü, (İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, 2022), 120.

¹⁰ Cenk Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)," *Bellekten*, LXIX/254 (Nisan 2005): 7; Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 87; Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri," 300-301.

yıl sürdü. 1882’de o sıralar askerî sistemin başı olan Serasker Gazi Osman Paşa ve önde gelen askerî erkânın da tavsiyeleri doğrultusunda Prusya ile yapılan görüşmeler olumlu sonuçlar verdi ve ilk askeri danışman/müşavir heyeti İstanbul’a geldi.¹¹

29 Nisan 1882’de resmen göreve başlayan Miralay Otto August Johannes Kaehler liderliğindeki altı subaydan müteşekkil Alman askerî misyonu 1913’e kadar görevlerini sürdürdü. Von der Goltz’un ismi ile özdeşleşen bu misyonun zaman içinde mevcudu arttığı gibi Goltz haricindeki üyelerin tamamı değişti.¹² Goltz Paşa, 18 Haziran 1883’te İstanbul’a gelerek ve 14 Temmuz 1883’te Osmanlı Devleti ile üç yıllık bir sözleşme imzalandı.¹³ Sözleşmesi üç kez uzatılarak Kasım 1895’e kadar Osmanlı ordusunda hizmet verdi. Alman Genelkurmayınca pek sevilmeyen bir kişilik olarak değerlendirilen Colmar von der Goltz’un Türkiye’de yıldızının parlaması, Kaehler Paşa’nın vefatından sonra gerçekleşti.¹⁴ Otto von Kaehler’in 3 Kasım 1885’teki ölümü sonrası¹⁵ Goltz Paşa, Kaehler’in görevlerini üstlendi. Aynı zamanda Askerî Mektepler Nazırı Müşir Zeki Paşa’nın yardımcısı da olan Goltz Paşa, bir süre sonra Nazır Müsteşarı (Askerî Mektepler Müfettişi) olarak atandı ve 1883’ten 1895’e kadar Askerî Mektepler Müfettişi sıfatıyla Osmanlı ordusuna hizmet verdi. Osmanlı ordusundaki askerî öğretiminin Alman tesiri altına girmesi Goltz Paşa’nın 1883-1895 yılları arasındaki Askerî Mektepler Müfettişliği esnasında hız kazandı. Goltz Paşa’nın etkisiyle askerî mekteplerdeki ders programları kademeli olarak Fransız etkisinden sıyrılıp Alman modeline yakınlaştı. Goltz Paşa, Alman askerî eğitim sistemine ait pek çok talimnamenin Türkçeye çevirisini yaptırırken, hem askerî mekteplerdeki eğitim-öğretimi,

¹¹ Türkmen, “Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Askerî Eğitim-Öğretiminde Alman Müşavirlerin Etkileri,” 111-112.

¹² Uyar, “Sanders Askeri Yardım Misyonu,” 33.

¹³ Salih Kış, *Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü: Von Der Goltz Paşa (1883-1895)* (Konya: Palet Yayınları, 2017), 60-62.

¹⁴ Türkmen, “Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Askerî Eğitim-Öğretiminde Alman Müşavirlerin Etkileri,” 122.

¹⁵ Necmettin Alkan, “GOLTZ, Wilhelm Colmar von der,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, Ek 1 (Ankara: 2020), 479.

hem de muvazzaf ordunun öğretim sisteminde çok yönlü bir değişim ve dönüşüm hareketini başlattı.¹⁶

Goltz, kısa süre içinde Osmanlı ordusunun bütün askeri eğitim ve silah-teçhizat tedarik sistemini etkileyecek kadar nüfuz kazandı. Bu dönemde küçük partiler halinde askeri okullarda veya birliklerde eğitim ve staj için Almanya'ya gönderilen Osmanlı subaylarının etkisi de büyük oldu. Almanya öğrenimi sayesinde emsallerine göre terfide ve üst komuta kademelerine atanmada büyük avantaj yakalayan ve bir kısmı Goltz'un himayesinde bulunan bu subayların da Alman askeri sistemin ordu içinde yayılmasında büyük tesirleri oldu.¹⁷

Goltz Paşa 1895'te Prusya ordusundaki görevine geri döndükten sonra da Osmanlı Devleti'ndeki genç subaylarla irtibatlarını sürdürmeye devam etti.¹⁸ Goltz Paşa'nın II. Abdülhamit devri Osmanlı ordusunun Prusya sisteminde yeniden teşkilatlandırılmasında son derece önemli katkıları oldu.¹⁹ Paşa, özellikle askerî mekteplerden mezun genç subaylar üzerinde bir Alman hayranlığı yarattı.²⁰ Nitekim Alman İmparatoru, Goltz'un Osmanlı ordusunda hizmete alınmasından sonra İstanbul'a askerî ataşe atamaya dahi gerek duymamıştı. Goltz Paşa, Osmanlı ordusunun vaziyeti hakkında Alman Büyükelçisi'ne düzenli raporlar vermekte ve askerî ataşelik görevini gönüllü olarak yürütmekteydi. Goltz Paşa'nın Türkiye'de olmadığı zamanlarda bu görevi, -Sanders'ın raporunda dolaylı olarak suçladığı ve Ocak 1911'de Osmanlı ordusuna tayin edilen Otto von Lossow'un da aralarında yer aldığı- dönemin Alman askerî ataşeleri üstlendi. Bu ataşeler, askerî istihbaratın yanı sıra, Osmanlı'da Alman silah endüstrisinin yayılmasında ve Bağdat

¹⁶ Türkmen, "Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Askerî Eğitim-Öğretiminde Alman Müşavirlerin Etkileri," 112-123; Kış, *Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü: Von Der Goltz Paşa (1883-1895)*, 232-233.

¹⁷ Uyar, "Sanders Askerî Yardım Misyonu," 33.

¹⁸ Tunç, "Fransız Askerî Ataşesi Yarbay Maucorps'un Gözüyle Alman Askerî Heyeti ve General Liman von Sanders'in İstanbul'daki Faaliyetleri," 614.

¹⁹ İngilizlere bakılırsa Türk Ordusu'nda modern askeri talim 1909'da, Goltz Paşa tarafından önerilen bir plan çerçevesinde ve yıllardır Almanya'da askeri öğrenim gören çok sayıda Türk subayının yardımları eşliğinde Alman subayları tarafından başladı. Bkz. *Handbook of Turkish Army, The Imperial War Museum, Intelligence Section* (Kahire: Şubat 1916), 121.

²⁰ Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)," 20-21.

demiryolu imtiyazlarının alınmasında öncü rol oynadı. Ataşeler ayrıca birçok Jön Türk'ün yanı sıra Enver Paşa ile yakınlaştı.²¹

Osmanlı ordusunun Prusya tesirine girmesi tedricen gerçekleşen bir süreçti. Örneğin 1890 yılının ilk yarısında I. Ordu'da askerî talim her ne kadar giderek Prusya tarzına bürünse de 1880 tarihli Fransız ordusu talim kitapçığı hâlâ yürürlükteydi.²² 1891'de, II. Abdülhamit tahta çıktıktan yaklaşık on üç sene sonra Türk ordusundaki Alman nüfuzu, askerî talimden savaş materyallerinin satın alınması ve imalatına değin oldukça etkin duruma geldi. Britanya ile Fransa bu yıllarda Osmanlı Devleti'ndeki Alman nüfuzunu kırmak adına II. Abdülhamit'e zaman zaman muhtelif cazip tekliflerde bulundu. Fransız Hükûmeti, Nisan 1891'de Türk Hükümeti'ne *Alman askerî misyonunun yarı fiyatına Fransız askerî misyonu* teklif etmişse de hazinesi 15 Ekim 1881'de ilân edilen Muharrem Kararnamesi'nden beri Düyun-ı Umumiye idaresinin sıkı denetimi altında bulunan II. Abdülhamit, bu cazip teklifi, İngiliz ve Fransızlara pek güvenmediği için²³ reddetti.²⁴

²¹ Jehuda L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askerî Heyetleri 1835-1919*, çev. Fahri Çeliker, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985), 70-71; Türkmen, "Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Askerî Eğitim-Öğretiminde Alman Müşavirlerin Etkileri," 122.

²² 1893'te IV. ve V. ordulara mensup piyadeler Alman askerî talim kitapçıklarına uygun bir şekilde Alman eğitimci tarafından askerî talim görmekteydi. Süvari ve topçu da son zamanlarda Alman usulü talime geçmişti. 1904 yılı başlarında Edirne'de gerçekleştirilen geçit merasimi esnasında 2 tabura hücum ve müdafaa tertibi talimi yapılmıştı. Merasimde redif taburları müdafaa, nizam taburları hücum tertibi almıştı. Hücum tertibi, Alman talimine göre yapılmış ve Almanya'daki öğrenimlerinden yeni dönen Türk subaylar tarafından idare edilmişti. Hücum tertibi her ne kadar Alman talimi ile yapılmışsa da, askerlerin süngülerini çıkarıp Allah Allah nidalarıyla ilerlemesiyle son kertede nihayet Müslüman-Türk usulünde sona ermişti. Bkz. Ferdi Ertekin, *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu* (İstanbul: Yeditepe, 2022), 145, 158, 367-368.

²³ II. Abdülhamit, özel hekimi Atf Hüseyin'e şöyle demişti: *Evvelden de söylemiştim yine de söylerim. Bize her fenalık İngiltere'nin eli altından çıkar. Fransızlar da hayrımızı istemezler. Benim felâketim İngilizlerin eliyle olmuştur. Daha evvel "Sultan Aziz Vakası" da yine İngilizlerin teşvikiyle, Mithat Paşa ve komitesi tarafından vukua geldi.* Bkz. Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)," 7; Sultan'ın Fransa ve İngiltere'ye karşı güvensizliğinin daha somut nedenleri de vardı. Her ne kadar Osmanlı, İngiltere ve Fransa Kırım Savaşı'nda Rusya'ya karşı ittifak kurmuş ve savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti etmişse de, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası politik dengeler değişmiş, İngiltere 1878'de Kıbrıs'ı, 1882'de Mısır'ı; Fransa ise 1881'de Tunus'u işgal etmişti.

²⁴ Ertekin, *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*, 233-236.

1889 ve 1898'de iki defa İstanbul'u ziyaret eden Alman İmparatoru II. Wilhelm ile II. Abdülhamit arasındaki politik, ticarî ve askerî yakınlaşma Alman askerî teknoloji ve silah sanayi ürünlerinden subay ve eğitmen ithaline değin geniş bir yelpazede Sultan 27 Nisan 1909'da tahttan indirilinceye değin kesintisiz devam etti. Bu yakınlaşmadan en kârlı çıkan Alman firmaları ise şüphesiz Krupp ve Mauser oldu. 1900'lere gelindiğinde Türkiye'de yatırım yapan başlıca Alman silah sanayi şirketleri arasında başı Krupp ve Mauser çekmekteydi.²⁵

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte İngilizler, askerî teknoloji ve savunma sanayi açısından Osmanlı Devleti'ndeki Alman nüfuzunu kırma teşebbüslerini hızlandırdı. Mutlakiyetten meşrutiyete geçiş, İngiltere, Fransa ve Avusturya başta olmak üzere Avrupalı devletler ve firmalar için Osmanlı'daki Alman nüfuzunu kırmak adına yeni bir fırsat olarak yorumlandı. II. Abdülhamit ve Harbiye Nezareti, liberal serbest piyasa koşulları gereği ithal edilecek silah ve mühimmat sözleşmeleri için açılan ihalelerde rekabetin kızışmasını fiyat kırmak adına bir koz olarak kullanmaktaydı. 3 Ekim 1908'de açılan sahra topçu mühimmatı ve fişek sözleşmesinde de bu rekabetten istifade edilmiş ve ihale en düşük teklifi veren Alman Erhardt firmasına verilmişti. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in çabaları, umumiyetle Türkiye'de Krupp firmasını el üstünde tutmak üzerine kuruluydu. II. Wilhelm, Sultan II. Abdülhamit üzerindeki kişisel nüfuzunu kullanarak Osmanlı Devleti'nin Krupp firmasıyla çalışmasını desteklemiş ve kurulan bu şahsi ilişkiler sayesinde iki ülke muazzam miktarda ticaret yapmıştı. Bu yardım ve şahsi ilişkiler sayesinde Krupp, diğer Alman firmalarına kıyasla muazzam kâr ederek büyümüştü. Krupp firmasını Almanya'da tekel haline getirmek amacıyla olan Alman İmparatoru, Erhardt firmasına ise daima karşı olmuştu. II. Wilhelm gücünü kaybetmeye başladıktan sonra Erhardt firması, Alman hükûmetinden daha fazla sipariş almaya başlamıştı. Üstelik Erhardt firması ile İttihatçıların arası gayet iyiydi ve İttihat ve Terakki Almanya'daki anayasal partiye sempati beslemekteydi.²⁶

²⁵ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, 127.

²⁶ Ertekin, *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*, 459-463.

1911 Trablusgarp, 1912-13 Balkan Savaşları'nda Osmanlı'yı Alman silah firmaları teçhiz etmeye devam etti.²⁷ I. Dünya Savaşı arifesinde hem Almanya hem de Osmanlı Devleti içindeki politik dengelerin değişmeye başlaması silah sanayi firmaları arasındaki tercihleri etkilese de Osmanlı Devleti'nin Almanya'ya duyduğu güven ve bağlılığı değiştiremedi. Bu tercihte Berlin-Bağdat demiryolu projesinin ve Alman firmalarına verilmiş olan demiryolu imtiyazlarının da büyük rolü olmuştu. Neticede II. Abdülhamit ve Wilhelm'in kişisel gayretleri ile başlayıp zamanla giderek artan Türk-Alman dostluğu, I. Dünya Savaşı öncesinde bir ittifak bloğunun kurulması ile sonuçlandı. Osmanlı Almanya ile kurmuş olduğu bu ilişki ağı nedeniyle bir yerde zorunlu olarak Almanya'ya yöneldi.²⁸

1. OTTO LİMAN VON SANDERS VE TÜRK-ALMAN MÜNASEBETLERİ

1907'de Rusya, İngiltere ve Fransa arasında *Üçlü İttifak* anlaşması imzalanmış, I. Dünya Savaşı öncesi bloklar belirmeye başlamıştı. Balkan Savaşları'nda yaşanan mağlubiyetler, ordu ve donanmada reform meselesini yeniden gündeme getirdi. Dönemin Sadrazam ve Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, sorunun temelinde askerî reformların başarısızlığını değil orduya siyasetin karışmasını görmekteydi. Paşa, orduyu siyasetten ancak İttihat ve Terakki Partisi ile herhangi bir irtibatı olmayan olağanüstü yetkili Alman subaylarının kurtarabileceği inancındaydı.²⁹ Osmanlı Devleti, 22 Mayıs 1913'te Almanya'dan askerî heyet gönderilmesi için resmî talepte bulundu.³⁰ Mahmut Şevket Paşa'nın 11 Haziran 1913'te sui-kastla öldürülmesi üzerine İttihat ve Terakki'nin üçlü liderliği (Enver, Cemal ve Talat Beyler) yönetimi tamamen ele geçirdiyse de bu

²⁷ Reyhan, "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)," 41.

²⁸ Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/47 (2000): 395.

²⁹ *Ordunun her şeyden üstün olduğuna inanan Enver Paşa'nın İttihat ve Terakki içindeki nüfuzunun gitgide artması tesadüf değildi. Ancak, Falkenhayn'ın 1914'te Reichstag'da söylediği gibi ordunun bir kurum olarak 'dâhilde ve hariçte sulhun yegâne koruyucusu' olabilmesi onun tamamen siyaset dışı kalmasına bağlıydı. Bkz. Şükrü Hanioglu, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih* (İstanbul: Bağlam Yayınları, 2009), 106.

³⁰ Özgüldür, "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri," 304.

suikast Alman askerî heyetinin Türkiye'ye davet edilmesi projesini sekteye uğratmadı.³¹

Osmanlı Devleti'nin resmî talebi üzerine Kayser II. Wilhelm, 15 Haziran'da Prusya Ordusu'nun en yaşlı tümen komutanlarından biri olan Tümgeneral Otto Liman von Sanders'a askerî heyet başkanlığı görevini teklif etti. Sanders, Türkiye'de daha önce görev yapmadığı gibi, Türkiye hakkında bilgisi yahut herhangi dış görev tecrübesi de yoktu. Süvari kökenli bir kurmay subaydı ve emsallerinin aksine aristokrat bir aileden gelmekteydi. Sanders, Von der Goltz'un aksine entelektüel değil eski tip ideal bir kıta subayıydı. Nihai sözleşme 27 Ekim 1913'te imzalandı. Sözleşme koşullarına göre sadece askerî reform paketi değil, İstanbul'daki 1. Kolordu Komutanlığı da dâhil olmak üzere bir kısım kritik birlik ve eğitim kurumların komutası da doğrudan doğruya misyonun emrine verilmekteydi. Misyon başkanı askerî karar alma sisteminin asli üyesi olduğu gibi, subay terfi ve atamalarında da söz sahibiydi.³² Alman askeri misyon heyeti, Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti çöküşün eşiğinde ve her türlü koşulu kabul edecek durumda olduğu bir sırada Türkiye'ye davet edilmişti. Liman von Sanders ile imzalanan anlaşma hemen hemen bütün ordu teşkilatını Almanların eline bırakmakta ve askeri heyet başkanını hemen bütün askeri işlere karışmasına müsaade etmekteydi.³³

Alman Askerî Misyon Heyeti'nin Osmanlı Devleti'nde görevlendirilecek olması başta Rusya olmak üzere Fransa ve İngiltere'nin muhalefetine neden oldu. İngilizlerin Osmanlı donanmasında, Fransızların jandarma ve maliye teşkilatlarında ıslah için gönderdikleri misyonlar faaliyette olmasına rağmen İstanbul ve Boğazlara dikkatini vermiş olan Rusya, Alman askerî misyonun varlığına şiddetle karşı çıktı. Goltz Paşa'nın yerine Otto Liman von Sanders'ın Türk ordusunda istihdamı meselesi Rusya ile Almanya arasında giderek diplomatik bir sorun haline aldı. Alman İmparatoru'nun 1912'de kendisine Alman Kartal Nişanı takdim ettiği Rus Başbakanı Kont Vladimir Nikolayeviç Kokovtsov (1911-1914), demiryolları ile alâkalı bir kredi meselesini halletmek için önce Paris'e gitmiş

³¹ Uyar, "Sanders Askeri Yardım Misyonu," 34, 38.

³² Uyar, "Sanders Askeri Yardım Misyonu," 38-39.

³³ Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, 118.

ardından Berlin'e geçmişti. Berlin tren istasyonuna ayak bastığında kendisini karşılayan Rus elçilik müşaviri M. Bronevsky'den Alman hükûmetinin Goltz Paşa'nın yerine Liman von Sanders'i Türkiye'ye göndermeyi düşündüğünü öğrenmişti. Haberi derhal St. Petersburg'a bildiren Başbakan Kokovtsov'a derhal Alman hükûmeti ile müzakerelere başlaması ve Rusya'nın bu tayine asla onay vermeyeceğini izah etmesi talimatı verildi. Kokovtsov, bu hususta Alman Şansölyesi Theobald von Bethmann Hollweg (1909-1917) ile muhtelif müzakerelerde bulundu. İkili Berlin'deki Rus Büyükelçiliği'nin vermiş olduğu bir yemek daveti esnasında Liman von Sanders'ın Türk ordusuna tayini meselesini masaya yatırdı. Bu görüşmede Kokovtsov bu tayini engellemeyi başaramamışsa da Alman Şansölyesi'ne, *Rus İmparatoru'nun Sanders'a İstanbul'daki 1. Kolordu Komutanlığı'ndan ziyade başka bir şehirde, örneğin Edirne'deki bir Türk birliğinin komutasını verme önerisini daha az düşmanca bulacağını* belirtmiş, bunun üzerine Alman Şansölyesi'nden *Türk ordusunu eğitime görevinin bir Fransız generale verilmesine rıza gösteremeyiz ve böyle bir çözüm ne Türkiye ne de İngiltere tarafından kabul edilebilir* cevabını almıştı.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Yeşilköy'e kadar giren Rusya, İstanbul ve boğazların Almanya tarafından müdafaa ve tahkiminden son derece rahatsızdı.

13 Aralık'ta İngiliz ve Fransız büyükelçileri Rus meslektaşlarıyla beraber Sadrazam Said Halim Paşa'dan vaziyet ile alakalı sözlü soruşturma talebinde bulundu. Soruşturma talebi iki soru ve bir talepten oluşmaktaydı. Sorular Osmanlı'nın bağımsızlığı ve boğazların statüsüyle ilgiliyken talep misyon sözleşmesinin kendilerine verilmesiydi. Said Halim Paşa Osmanlı bağımsızlığı ve boğazların korunmasının Osmanlı meselesi olduğunu söyleyip sözleşme metnini vermeyi reddetti. Bunların yerine sorunun zamana yayılarak çözülmesini teklif etti. Bunun üzerine Rusya'nın saygınlığını kurtaracağı sembolik bir tavizle krize son vermek istendi. Bulunan çözüm von Sanders'i korgeneralliğe terfi ettirmektir. Bu durumda sözleşme gereği Osmanlı rütbesi müşir (mareşal) olacağından maddeten 1. Kolordu Komutanlığı'na atanma imkânı ortadan kalkacaktı. Bunun yerine bütün Osmanlı Ordusu'ndan sorumlu genel müfettişlik görevine getirilecekti. Böylelikle hem Rusya'nın görünüşte istediği olacak hem de von Sanders'ın yetki alanı iyice genişletilecekti.³⁴

³⁴ Vladimir Nikolaevic Kokovtsov, "La mission Liman von Sanders les entretiens de Berlin en novembre 1913," *Revue d'Histoire de la Guerre Mondiale*, XIII/1, (Paris: Ocak 1935): 99-100.

Sanders, 14 Aralık 1913'te trenle İstanbul'a gelip Sirkeci garında gösterişli bir merasimle karşılandığında Rusya'nın başlattığı diplomatik krizden habersizdi. Sanders, 16 Aralık'ta Cemal Bey'den 1. Kolordu Komutanlığı görevini devraldıysa da yaşanan diplomatik kriz yüzünden bu görev kısa süre sonra Merkez Komutanı Miralay Çolak Faik Bey'e verildi. Bunun üzerine Ocak 1914'te Sanders'ın terfisi ve yeni görevi açıklanarak diplomatik kriz sona erdirildi.³⁵

Sanders ordu genel müfettişliği görevinin yanı sıra 18 Mart 1915'te Çanakkale cephesinde kazanılan deniz zaferinden sonra işgalci kuvvetler tarafından 25 Nisan 1915'te Çanakkale/Gelibolu'ya başlatılacak kara harekâtı öncesi 24 Mart'ta Çanakkale'de kurulan 5. Ordu'nun³⁶ komutanlığını yaptı. Ayrıca 27 Şubat 1918'de Falkenhayn Paşa'nın yerine Sina-Filistin 4, 7³⁷ ve 8. ordulardan müteşekkil Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı'na getirilerek İngilizlere karşı Suriye ve Filistin'i savundu. Sanders buradaki İngiliz ilerleyişini bir süreliğine durdurmayı başarmışsa da Filistin cephesi yarılınca emrindeki birliklerle Halep'e çekilmek zorunda kaldı. Burada, Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığı görevini Mustafa Kemal Paşa'ya devrederek Almanya'ya dönmek üzere İstanbul'a hareket etti.³⁸

Halep, 23 Ekim'de tahliye edildi. 24 Ekim'de Halep'in kuzeyinde muharebeler başladı. Bunlar Mustafa Kemal Paşa'nın kurtarabildiği kuvvetlerle başardığı son ve Liman Paşa'nın ifadesine göre, hakikaten parlak muharebelerdi. Nihayet 31 Ekim'de mütarekenin imzalandığı haberi geldi.³⁹ Liman Paşa, 30 Ekim 1918'de

³⁵ Uyar, "Sanders Askeri Yardım Misyonu," 39-44.

³⁶ Enver Paşa, 24 Mart'ta bu ordunun kumandanlığını kabul edip etmeyeceğini Liman Paşa'ya sormuş o da derhal kabul etmişti. Bkz. Liman von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, Çev: Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007): 79; İngiliz kaynakları Liman Paşa'nın yegâne başarısı olarak Çanakkale'yi anmaktadır. Bkz. Encyclopaedia Britannica "Otto Liman von Sanders," <https://www.britannica.com/biography/Otto-Liman-von-Sanders>.

³⁷ 7. Kolordu Komutanlığı'na 7 Ağustos 1918'de, Mustafa Kemal Paşa tayin edildi.

³⁸ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 2; İsmet Görgülü, "Liman Von Sanders (1855-1929)," <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/liman-von-sanders-1855-1929/>

³⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, C. III/1914-1922 (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985), 335.

akdedilen Mondros Mütarekesi'nden sonra bir süre İstanbul'da gözetim altında tutuldu. Almanya'ya dönerken tutuklanarak bir süre savaş esiri olarak Malta'ya sürgün edildi. 1919'da Almanya'ya döndü ve 22 Ağustos 1929'da Münih'te 74 yaşında hayatını kaybetti.⁴⁰

1.1. I. Dünya Savaşı'nda Alman Askeri Misyon Heyeti

15 Ocak 1914'te Alman büyükelçi kâtabi İngiliz Büyükelçiliği'ne gelip Türk ordusunda süvari generali rütbesinin Sanders'a verilmiş olduğunu bildirdi. Bu tayin Sanders'ın Türk ordusunda müşirliğe terfi etmesine ve 1. Kolordu Komutanlığı'ndan feragat etmesine yol açtı. 12 Şubat 1914'te 1. Kolordu'nun 3. Tümen Kumandanı olarak Albay Nikolai atandı. Bu tayin diğer tümen kumandanlarının tayini ile eş zamanlı olarak vuku buldu. Şubat 1914'te Alman askerî misyonunu teşkil eden subayların tam sayısı henüz belli değildi. Tayinler Alman misyon başkanının tavsiyeleri doğrultusunda, muhtelif şube ve dairelerde yapmış olduğu teftişler ve ihtiyaçlar doğrultusunda şekillenmekteydi.⁴¹

Alman askerî misyonunun her çabası Harbiye Nezareti tarafından desteklenmekte ve yerine getirilmekteydi. Bu subayların büyük çoğunluğu yalnızca İstanbul'da değil aynı uzak vilayetlerde de son derece mühim idarî görevlere tayin edildi. Bu görevlerden en önemlileri Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyaseti/Genelkurmay Başkanlığı'ndaki 3 şubenin şef ve şef muavinliği, 1. Kolordu (İstanbul) ve 6. Kolordu (Halep) kurmay başkanlıkları, 2. (Üsküdar), 10. (İzmir) ve 15. (Ankara) tümen kumandanlıklarıydı. Alman subaylar ayrıca ağır ve sahra topçusu, istihkâm, süvari, nakliye ve demiryolu müfettişliklerine tayin edildi. Bunların dışında kalan tayinler az yahut çok *danışmanlık* göreviydi.

1912'de Türk ordusunda farklı tarihlerde hizmete alınmış toplam 24 Alman subayı görev yapmaktaydı.⁴² İngiliz askeri ataşesi Frederick Cunliffe Owen'a göre, 24 Mart 1914'e gelindiğinde bu sayı 47'ye ulaştı. Âdete göre Türk ordusunda hizmete alınan

⁴⁰ <https://www.britannica.com/biography/Otto-Liman-von-Sanders>.

⁴¹ *The National Archives (TNA), Foreign Office (FO) 195/2455-1, 'German Military Mission in Turkey', 12 Şubat 1914.*

⁴² Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, 95.

gayrimüslim subaylar, hem üst rütbelere terfi etmekte hem de dolgun maaşlar almaktaydı.⁴³

I. Dünya Savaşı öncesi Türk hizmetine giren Alman subayları iki rütbe birden terfi ettirilmişti. Terfi ve dolgun maaşlar, Alman subayların üstünlük kompleksine kapılıp Türk ordusundaki üst rütbeli paşaları ve zabitanı hakir görmelerinin zeminini hazırlamıştı.⁴⁴ 27 Mart 1914 itibariyle Türkiye’de görev yapan Alman askerî misyon subaylarının Türk ordusundaki rütbe ve görev yerleri şöyleydi:

Tablo 1. Alman Askerî Misyon Subaylarının Türk Ordusundaki Rütbe ve Görev Yerleri

1	Alman Askerî Misyon Şefi	Müşir Liman von Sanders
2	Şef Muavini	Binbaşı Konig
3	Şef Muavini (Kurmaya)	Binbaşı Carl Mühlmann
	ERKÂN-I HARBİYE/GENELKURMAY	
4	Şef Muavini	Tümgeneral von Bronsart
5	1. Şube Şefi	Yarbay von Thauvenay
6	2. Şube Şefi	Yarbay von Feldmann
7	Kısım Şefi (Kandilli)	Binbaşı Endres
8	Şef Muavin Yardımcısı	Yüzbaşı Fischer
9	Harp Akademisi	Yarbay von Legat (Müdür)
10	Harp Akademisi	Binbaşı Eggert
11	Harp Akademisi	Binbaşı Lange
12	1. Kolordu Kurmay Başkanı	Albay Werner von Franckenberg
13	6. Kolordu Kurmay Başkanı	Yarbay Albrecht
	HARBİYE NEZARETİ	
14	Ağır Topçu Müfettişi	Tümgeneral Posselt
15	İstihkâm Müfettişi	Tümgeneral Weber
16	Süvari Müfettişi	Yarbay von Hopfgarten

⁴³ TNA, FO 195-2053, No. 47 Şubat 1899.

⁴⁴ Türkmen, "Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Askerî Eğitim-Öğretiminde Alman Müşavirlerin Etkileri", 119.

17	Sahra Topçu Müfettişi	Yarbay Schlee
18	Demiryolu Müfettişi	Yarbay Potchernik
19	Nakliye Müfettişi	Yarbay Bischof
	SIHHİYE	
20	Askerî Hekim	Prof. Dr. Mayer
21	Levazımat Dairesi	Yarbay Burchardi
22	Veteriner Dairesi	Yüzbaşı Thieme
23	Geçici subaylar	Binbaşı Kubel
24	Geçici subaylar	Binbaşı Hans Kannengies- ser
	1. KOLORDU	
25	3. Tümen Kumandanı	Albay Nicolai
26	8. Piyade Alayı Kumandanı	Yarbay Stange
27	Piyade Alayı Kumandanı	Binbaşı Hunger
28	1. Süvari Alayı Kumandanı	Binbaşı Kirsten
29	3. Topçu Alayı Kumandanı	Binbaşı Binhold
30	İstihkâm Tabur Kumandanı	Yüzbaşı Leo Pohl
31	Katar Tabur Kumandanı	Binbaşı Schroeder
32	Ağır Topçu Kumandanı	Binbaşı Wilhelm
33	Astsubay Mektebi Kumandanı	Binbaşı Rudolf Schierholz
	DİĞER TÜMEN KOMUTANLARI	
34	10. Tümen (İzmir) Kumandanı	Albay Bruno von Trommer
35	13. Tümen (Ankara) Kumandanı	Albay Heuck
36	Astsubay Mektebi (Halep) Kumandanı	Albay Eduard Hubert We- idtmann
37	15. Piyade Alayı (Edirne) Kumandanı	Binbaşı Rabe
	Mekteb-i Harbiye	
38	Pangaltı Askerî Mektebi	Albay Ulrich Back (Müdür)
39	Mekteb-i Harbiye	Binbaşı von Frese
40	Piyade Endaht (Atış) Mektebi	Albay von Sodenstern

41	Topçu Atış Tatbikat Talimgâhı	Yarbay Kress von Kressenstein
42	Ağır Topçu Mektebi	Yarbay Wehrle
43	Binicilik Mektebi (subay)	Yarbay Lauffer
44	Binicilik Mektebi (astsubay)	Binbaşı Prigge
45	Binicilik Mektebi (astsubay)	Yüzbaşı von Wrochem
46	Edirne İstihkâmı	Binbaşı Stange
47	Edirne İstihkâmı	Binbaşı Karl von Staszweski ⁴⁵

1914'ün ilk çeyreğinde misyon üyelerinin çoğunluğu kendilerine tahsis edilen görevlerine başladı. Misyon üyelerinin hiçbiri Türkçe bilmediğinden Almanya'da öğrenim görmüş Osmanlı subayları ve dil bilen diğer subaylar Alman subaylarına tercüman olarak atandı.⁴⁶ 1916 tarihli *Handbook of The Turkish Army* adlı esere bakılırsa Türk Ordusu, 1913'ten beri General Liman von Sanders başkanlığında 70 kadar Alman subayından müteşekkil Alman askeri misyonunun himayesi altında yoğun Alman talimine tabi tutuldu.⁴⁷ Şevket Süreyya Aydemir'e göre bu sayı 1 Ağustos ve 1 Aralık 1914 tarihleri arasında altı ya da yedi katına çıktı.⁴⁸ Harvey'e göre, 1914-1918 yılları arasındaki Türk-Alman askeri ittifakı, koalisyon savaşları tarihinde benzersiz bir yapıya sahipti. Alman hükûmeti, bu ittifaka 460 uçak ve Osmanlı ordularının topçu ve makineli tüfeklerinin büyük bir kısmı da dâhil olmak üzere yüklü miktarda savaş mühimmatıyla destek verdi.⁴⁹

⁴⁵ TNA, FO 195/2455-4, 'German Military Mission in Turkey', 24 Mart 1914.

⁴⁶ Uyar, "Sanders Askeri Yardım Misyonu," 44-45.

⁴⁷ *Handbook of Turkish Army*, 4.

⁴⁸ Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, 62.

⁴⁹ İttifak halindeki iki devletin birbirine destek olmasının gayet tabii olduğu bir tarafa bırakıldığında Osmanlı Bahriye Nazırı ve IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa ile Enver Paşa, Almanların 1915 başında Süveyş Kanalı'nı hedefleyen bir saldırı finanse etmek için teklif ettiği meblağı eksik bulmuştu. Enver Paşa bu hususta: *Almanya maddi ve mali bakımdan Osmanlı Devleti'ni desteklese bunu kendi çıkarı için yapar. Osmanlı Devleti bunu kabul eder de, kendi kaderini Almanya'nın kaderine bağlarsa, o da bunu yalnızca kendi çıkarı için yapacaktır.* yorumunda bulunmuştu. Bkz. Mustafa Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde: Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010), 20.

Liman von Sanders'in raporunda özellikle bahsettiği tek birlik olan Jäger taburu da dâhil toplam 7 taburu geçmeyen Alman piyade birlikleri Filistin cephesine ancak Aralık 1917'de gelmeye başlamış olsa da, teknik birlikler çok daha erken bir tarihte Osmanlı ordusunda konuşlandırılmıştı. Ağustos 1916'da sadece Filistin cephesinde, 8 Alman makineli tüfek bölüğü, 4 Alman ağır topçu bataryası, 4 Alman Flak müfrezesi, 1 Alman telefon bölüğü, 1 Alman uçak birliği ve 2 Alman motorlu nakliye birimi vardı. Osmanlı Devleti'ndeki Alman personel sayısı Ağustos 1916'da 6.500 iken, bu rakam 1918'de 25.000'in üzerine çıktı.⁵⁰

2. SANDERS'IN OSMANLI DEVLETİ'NİN ASKERİ ÇÖKÜŞÜNÜN NEDENLERİ BAŞLIKLIL RAPORU

Londra'daki Milli Arşiv'de (The National Archives), Alman Genelkurmay Başkanlığı için hazırlanan ve 1970 yılına kadar araştırmacıya kapalı tutulan Süvari Generali Otto Liman von Sanders (1855-1929) tarafından kaleme alınan gizli ibareli rapor *Osmanlı Devleti'nin Askerî Çöküşünün Nedenleri* başlığını taşımaktadır.⁵¹ Bu rapor üzerine bir makale kaleme alan A. D. Harvey, "General Liman von Sanders's Memorandum" başlıklı makalesinde, raporu Polonya askeri istihbaratının⁵² ele geçirdiğini ve Aralık 1919'da bir kopyasını Varşova'daki İngiliz Askeri Misyonuna ilettiğini belirtmektedir.⁵³ Sanders tarafından Almanca kaleme alınan ve MI 2'nin 1A Şubesi'ne iletilen bu rapor, belgelerde belirtildiğine göre Sanders'in maiyetindeki bir subaydan temin edilmiştir. Rapor ele geçirildikten sonra İngiliz istihbaratının 1A, 1B, 2A, 2B, 2C, 3A, 4A birimlerinde ayrı ayrı İngilizce'ye tercüme edilerek İngiliz Dışişleri ve Savaş Bakanlığı'na iletilmiş, Almanca orijinal nüshanın bir kopyası da dosyaya eklenmiştir. Sanders bu raporunda, Enver Paşa'nın yetersizliklerine ve Alman askeri misyon subayların çelişkili davranışlarının verdiği zarara hatıratından daha fazla vurgu yapmıştır.⁵⁴

⁵⁰ A. D. Harvey, "General Liman von Sanders's Memorandum," *Militär-geschichtliche Zeitschrift*, 63 (2004), 166.

⁵¹ Raporun Almanca başlığı şöyledir: *Die Gründe für den militärischen Zusammenbruch der Türkei*.

⁵² Polonya askeri istihbaratı ayrıca II. Dünya Savaşı (1939-1945) yıllarında Nazi Almanyası'nın gizli haberleşme makinesi Enigma'nın şifrelerini kırmasıyla tanınmaktadır.

⁵³ Harvey, "General Liman von Sanders's Memorandum," 165.

⁵⁴ Harvey, "General Liman von Sanders's Memorandum," 168.

Sanders'ın daha sonra kaleme aldığı hatıratı, bu raporun detaylandırılmış versiyonudur.⁵⁵

Sanders, bahsi geçen raporuna Almanya'nın Türkiye üzerindeki çıkarları devam ettiği müddetçe Osmanlı Devleti'nin askerî çöküşüne neden olan tüm koşulların dikkatle hesaplanması gerektiğini belirterek başlamaktaydı. Sanders, Almanya tarafından beş yılılığına Alman askerî misyonunun başkanı olarak Türkiye'ye gönderildikten ve savaş boyunca Türk ordularını komuta ettikten sonra bu meseleler hakkında hesap vermek için çağırılacağından emin olduğunu belirterek *genel itibarıyla Türkiye'de bulunduğu aksine Almanya bu çöküşün nedenleriyle çok daha derinden ilgilenmektedir.*⁵⁶ demekteydi.

Sanders'a göre bu çöküşün sorumluları arasında Enver Paşa ve Enver'in imzası ardına gizlenen Türk karargâhındaki Alman subayları başı çekmekteydi.

Yüksek Alman otoriteleri arasında büyük oranda geçer akça olan görüş, Osmanlı Devleti'nin askerî çöküşünün Enver Paşa'nın hatalı fikirlerinden kaynaklandığı yönündeydi. Almanlar, Enver Paşa'nın hem askerî kapasitesi hem de zekâsına ziyadesiyle fazla kıymet vermişti. Bu hatalı temeller üzerinde Almanya, 'Türk askerî politikası yerine Enver'in askerî politikasına' yaslanmıştı. Bu, Enver'in namütenahi gururu ve kazanma hırsıyla, şahsi amaçlarını anavatanının bekâsının önüne koyması nedeniyle profesyonel olmaktan uzak kişisel bir askerî politikaydı.⁵⁷

Sanders, Alman yetkilileri kayıtsız şartsız Enver'e iştirak etmemeleri hususunda sıklıkla ikaz ettiğini ancak Türkiye'deki diğer Alman yetkililerin aksi yönde raporları yüzünden ikazlarının sonuçsuz kaldığını bu sebepten Almanya'da adının Enver düşmanına çıktığını; oysa Enver'e sadece profesyonel bakış açısından itiraz ettiğini belirtmekte ve Türk Komuta Heyeti'nin aldığı tedbirlerin yanlış olduğunu ifade etmekteydi.

⁵⁵ Gül Tokay, "Liman von Sanders As a Prisoner of War in Malta (February-August 1919)," *A Bridge Between Cultures*, ed. Sinan Kuneralp, (İstanbul: The Isis Press, 2006), 174.

⁵⁶ Bu başlık altındaki italik kısımlar Sanders'ın raporundan yapılan alıntılarını göstermektedir.

⁵⁷ TNA, War Office (WO) 32/5434, "The Reasons for the Military Downfall of Turkey", Copy of report on reasons for military downfall of Turkey said to be prepared for German Staff by General Liman von Sanders, 1919.

Sanders'a göre Enver Paşa,

Almanya'nın elinde bir maşaydı ki bu onun talihsizliğiydi çünkü askeri harekâtlar hususunda kapsamlı ve net bir kavrayışa sahip olmamakla birlikte habis Alman tesirinin kendisini yönlendirmesine müsaade etmişti. Oysaki kendi ülkesinin menfaatlerini kararlılıkla müdafaa eden bir Harbiye Nazırı Osmanlı Devleti'ne ve Almanya'ya daha yararlı olabilirdi. Enver'in Türk merkezi karargâhındaki tüm yetkili pozisyonları işgal eden Alman danışmanları ona fevkalade kötü tavsiyelerde bulunmuşlardı. Bu Alman danışmanların hiçbiri yıllarca süren savaş boyunca, yerel kaynaklarla harekât yürütme olasılıklarını net bir şekilde kavrayamamış yahut Türk ordusu hakkında derin bir bilgiye sahip olmamıştı. Aralarında Alman Tam Yetkili Askeri Temsilcisi (Otto von Lossow⁵⁸) ve Alman Deniz Ataşesinin de bulunması gereken bu danışmanlar, ister General Falkenhayn'a ya da General Ludendorff'a, ister Türkiye hakkında ya çok az şey bilen ya da hiçbir şey bilmeyen Yüksek Komutanlığa bağlı Şark Harekâtları Bölümü'ne⁵⁹ sundukları raporlarla Alman Yüksek Komuta Heyeti üzerinde belirleyici bir etkiye sahipti.⁶⁰

Sanders, Kasım 1917'de Kreuznach'taki karargâhta General Ludendorff ile görüşmüş ve bu görüşmede Ludendorff, başka ve daha acil kaygılarla boğuşmakta olduğundan Sanders'ın bahsini ettiği raporların birçoğunun kendisine hiçbir zaman ulaşmadığını belirtmişti. Sanders'a göre, askeri çöküşün en önemli nedenlerinden biri de;

Türk Merkezi Karargâhı'nın daha ilk andan itibaren planlanmış ve tatbik edilmiş, denenmiş ve tecrübe edilmiş harekâtlarda işbirliği yapmayı teklif etmek yerine, ülke ve ordu hakkında yetersiz bilgiye sahip başarısızlığa mahkûm Alman subaylardan istifade etmekle yetinmesiydi. Osmanlı Devleti'ne 'yaklaşık 80.000 askere' mal olan 1914-15 kışındaki (22 Aralık 1914 ve 6 Ocak 1915) tamamen başarısız Kafkasya (Sarıkamış) Harekâtı, Alman bir Genelkurmay Başkanı olmasına rağmen aslen Enver'in kendi inisiyatifine⁶¹

⁵⁸ Otto von Lossow, 21 Ocak 1911'de Goltz Paşa'nın onayıyla Osmanlı ordusunda hizmete başlamış, Eylül 1918'e kadar Türkiye'de kalmıştır. Bkz. Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, 95, 215.

⁵⁹ Eastern Operations Section of the Higher Command.

⁶⁰ TNA, WO 32/5434.

⁶¹ Liman von Sanders, hatıratında Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinin nedenlerinden birinin Almanların Kars, Ardahan ve Batum'u Rusya'dan geri alma vaadi olduğunu belirtmektedir. Enver Paşa'yı Sarıkamış Harekâtı'na liderlik etmeye iten motivasyonlar arasında şu halde Kafkasya ve Orta Asya ile alakalı Panturanist hedeflerin yanı sıra Kars, Ardahan ve Batum'un Ruslardan geri almak istemesi de bulunmaktaydı. Bkz. Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 325; Sayim Türkman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Sarıkamış Muharebeleri (22 Aralık 1914-10 Ocak 1915),"

dayanmaktaydı.⁶² Erzurum'un 1916 yılının ikinci yarısında 2. Kolordu tarafından yeniden ele geçirilmesi planı ise Alman tesiri sayesinde gerçekleşti. Hezimetle sonuçlanan ve Osmanlı Devleti'ne 'asgari 60.000 askere' mâl olan Sarıkamış Harekâtı,⁶³ olayla alâkalı tüm şartlardan tamamen bihaber olunduğunu ortaya koydu. 2. Kolordu, Erzurum'a gerekli birlikler ve katarlar olmadan üstelik geride tamamen yetersiz muhabere hattı ile neredeyse geçit vermez bir araziden bir kanat hücumu gerçekleştirdi. 1916-17 kışında sonuçsuz kalan mücadelelerin ardından, mevcut kaynakların yetersizliği yüzünden bu ordunun önemli bir kısmı açlıktan ve soğuktan kırıldı.⁶⁴

Görüldüğü üzere Sanders, Sarıkamış'ta alınan ağır hezimetin faturasını tamamen Enver Paşa'ya havale etmektedir. Fakat bu hezimetin neden olduğu zincirleme feci akıbetlerinden bahsettiği satırların arasında 1916 yılının ikinci yarısında Erzurum'un geri

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 67 (Güz 2020): 535; II. Abdülhamit'in tahtan indirilmesinden sonra Osmanlılık ülküsünü benimseyen İttihat ve Terakki, Balkan Savaşlarında yaşanan felaketler sonrası Türkçü-milliyetçi bir ülküye sarılarak Panturanist hedeflere yönelmek durumunda kaldı. Türkçülük, 1913-1918 yılları arasında hatırı sayılır bir aydın topluluğu tarafından desteklenen, mektepli genç nüfus içerisinde ciddi sayıda taraftar kazanarak kitleleşmiş, başta maarif olmak üzere İttihad ve Terakki Fırkası'nın da benimsediği resmi ideoloji olarak, devlet politikası üzerinde hâkim bir mevki kazanmaya başlamış bir fikir hareketi haline geldi. Bkz. Mehmet Kaan Çalen, "II. Meşrutiyet Döneminde Üç Tarz-ı Siyaset," *Osmanlı Tarihi Araştırmaları II: II. Meşrutiyet* içinde, ed. Saim Selenga Gökçöz ve Ahmet Oğuz (İstanbul: Kriter Yayınları, 2020), 138-139.

⁶² Sarıkamış muharebelerine iştirak etmiş 3. Ordu'ya bağlı 9. Kolordu Kurmay Başkanı Şerif İlden bu facianın sorumlularını hakkında şunları söylemektedir: *Enver, Sarıkamış faciasında yalnız değildir. Suç ortağı vardır. O da Hafız Hakkı'dır*. Bkz. Şerif İlden, *Sarıkamış*, yay. haz. Sami Önal (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), 3; Haddizatında Enver Paşa ile 10. Kolordu Komutanı Hafız Hakkı Paşa, askeri mektepte beraber okumuşlar, Harp Okulu'nu beraber bitirmişler, aynı bölgeye tayin edilmişler, birbirine yakın yerlerde eşkiya kovalamışlar, aynı teşkilâta katılarak İttihatçı olmuşlar, 31 Mart Vakası'nın bastırılmasında beraber hareket etmişlerdi. İki paşadan biri Viyana'da diğeri Berlin'de askeri ataşelik yapmış hattâ ikisi de saraya damat olmuşlardı. Bkz. *Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*, yay. haz. Murat Bardakçı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014), 12.

⁶³ Hem Şerif İlden'in hem de Hafız Hakkı'nın eserlerinde bu harekâta toplam kaç kişinin şehit olduğuna dair genel bir rakam bulunmamaktadır. Fakat Şerif İlden, 40.000 mevcuda sahip, 3. Ordu'ya bağlı 10. Kolordu'nun Ardahan yolu ve Allahuekber Dağları istikametinden Sarıkamış-Kars yolunu almak için Başköy-Beyköy bölgesine yönelindiği en az 26.000 mevcutlu iki tümeninden geriye ancak 3.200 kişi kaldığını ve bunların da yüzde yirmisinin ayaklarının yaralı olduğunu belirtmektedir. İlden, *Sarıkamış*, 213.

⁶⁴ TNA, WO 32/5434.

alınma *planının* Alman tesiri sayesinde başlatıldığını hassaten belirtmesi son derece dikkat çekicidir.

Konunun birden Sarıkamış'tan Erzurum'a nasıl geldiğini anlamak için Rus ordusunun Sarıkamış sonrası ilerleyişine göz atmak gerekmektedir. Sarıkamış zaferinin kazanılmasında önemli rolü olan General Yudenic komutasındaki Rus ordusu 10 Ocak 1916'da büyük bir taarruz başlatmışken 3. Ordu her açıdan tamamen hazırlıksız haldeydi. Rus ordusunun hücumuyla Türk hatları 50 km ricat etmek zorunda kaldı. 3 günlük direnişin ardından 16 Şubat 1916'da Erzurum, 17 Şubat'ta Muş ve Ahlat, 2 Mart'ta Bitlis, 7 Mart'ta Rize, 14 Mart'ta Mamahatun, 18 Nisan'da Trabzon, 25 Nisan'da Erzincan düştü.⁶⁵ 3. Ordu tüm bu muharebelerde 30.000'i esir olmak üzere toplamda 60.000 civarında zayıat verdi.⁶⁶ Sarıkamış'ın düşüşünü Erzurum'un zaptı takip etmiş, bunun üzerine Alman heyeti, Erzurum'u Ruslardan geri alma *planını* başlatmıştı. Sanders raporun satır aralarında 1916 senesinin ikinci yarısına ait bu planın Alman inisiyatifi sayesinde başlatıldığını belirtse de Erzurum, 12 Mart 1918'de Kazım Karabekir Paşa tarafından geri alınmıştı. 3. Ordu Komutanı Vehip Paşa'nın verdiği emir üzerine harekete geçen 1. Kafkas Kolordusu Komutanı Kâzım Karabekir, 13 Şubat 1918'de Erzincan'ı geri aldıktan sonra Erzurum'a doğru ilerlemiş ve nihayet 12 Mart 1918'de Erzurum'u geri almıştı.⁶⁷

Alman Yüksek Komuta Heyeti tarafından onaylanan bir harekât olan 1916'daki 13. Türk Kolordusunun İran içlerine kadar ilerlemesi Bağdat'ın kaybedilmesinin başlıca nedenlerinden biriydi. Bağdat, Mart 1917'de İngilizlerin eline düştü ve kısa süre sonra Alman tarafında en büyük ve son derece ciddi sonuçlar doğuran bir hata yapıldı. General Falkenhayn komutasında Bağdat'ın geri alınması amacıyla sözüm ona 'Yıldırım'⁶⁸ Ordular Grubu' teşkil edildi. Yıldırım Ordular Grubu

⁶⁵ TNA, WO 106/1416, How The Turkish Army Has Been Employed From 1821 To 1922', 2 Kasım 1922.

⁶⁶ Mesut Uyar ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 517-518.

⁶⁷ Muhammet Erat, "Kâzım Karabekir (1882-1948)," <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kazim-karabekir-1882-1948/>, 2-3.

⁶⁸ Sanders, hatıratında harekâta niçin *Yıldırım* adının verildiğini şöyle nakletmektedir: *Bağdat'ın kaybedilmesinden sonra da her yönden çok önem taşıyan bu şehrin İngilizlerden geri almak amacıyla Yıldırım Ordular Grubu kuruldu. Napoléon Bonaparte'in Mısır işgali sırasında Türkler tarafından kullanılmış olan yıldırım tabiri Bağdat'ın geri alınması için planlanan taarruz söz konusu olduğunda yeniden gündeme geldi.* Bkz. Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 211; Osmanlı Devleti ile Britanya,

Almanya'ya birkaç milyar maddi kayba ve teknik yardımcı kuvvetlerle donanmış her tür sınıftan binlerce askerin farklı cephelerden çekilerek bölgeye sevkine neden oldu. Bağdat'ın geri alınma teşebbüsü kesinlikle yanlış temellere dayandığından en başından itibaren bu teşebbüsten herhangi bir müspet sonuç beklemek boşunaydı. Üstelik bu harekât düzenlenirken Türkiye'de tecrübe sahibi olan tek askerî otoriteye, yani Alman Askerî Misyon Heyeti'ne hiç danışılmamış, Türk merkezi karargâhındaki tüm yetkili makamlar Almanların elinde olmasına rağmen Almanların niyetlerine ilişkin tüm bilgiler Sanders ve askerî misyon heyetinden saklanmıştı. Alman askerî misyonunun, Bağdat'ı geri almak adına herhangi bir harekât düzenleneceğine dair aldığı ilk bilgi General Falkenhayn'ın İstanbul'a ulaşmasıyla mümkün oldu. General Falkenhayn, İstanbul'a hiçbiri Türkiye ve Türk ordusu hakkında yeterli bilgiye sahip olmayan büyük bir Alman subay kadrosuyla geldi. Burada da yine yürütülecek harekâtlar için Osmanlı Erkân-ı Harbiye subaylarının işbirliğine başvurmayı neredeyse tamamen ihmal etmek gibi büyük bir hata yapıldı. Gerekli keşifler operasyon tertip edildikten sonra yapıldığından, eldeki haritaya göre planlanan Bağdat harekâtının imkânsız olduğu -çok geç- anlaşıldı. İngiliz istihbaratı, Bağdat'ı geri alma planını haber alınca derhal Filistin'de bir taarruz hazırlığı yaptı. Böylece harekât orijinal tasarımın aksine, büyük ölçüde Filistin'e kaydı. Burada Şubat 1918 sonuna kadar vuku bulan Türk-Alman hatalarının etkileri Filistin ve Kudüs'ün kaybedilmesiyle daha da vahim boyutlara ulaştı⁶⁹.

Yıldırım Ordular Grubu karargâhında kurmay başkan yardımcısı olarak görev yapmış, Hüseyin Hüsnü Emir Erkilet'e göre İngilizlerin Filistin cephesindeki nihai hedefleri Kudüs ve Şam'ı ele geçirmektir. Bu hedef 8/9 Aralık 1917'de İngilizler'in Kudüs'ü zapt etmesiyle gerçekleşmişti⁷⁰. Mekke ve Bağdat'tan sonra İslam'ın üçüncü kutsal kenti Kudüs'ün düşüşü, Türklerin Alman generallerine öfkelenmesine hatta şehrin bir Hıristiyan orduya verilmek amacıyla kasıtlı bırakıldığına dair şüphelerin oluşmasına neden oldu. Türk generallere göre Kudüs'ün kaybının başlıca sorumlusu ise Falkenhayn'dı⁷¹.

Fransa'nın 1798'deki Mısır'ı işgali sırasında *Yıldırım* hareketini müttefik olarak düzenlemişti. Bu savaştan mühlhem *Yıldırım* adı 1916'ya gelindiğinde, bu iki devleti bu kez Filistin cephesinde düşman olarak karşı karşıya getirdi.

⁶⁹ TNA, WO 32/5434.

⁷⁰ İngiliz genelkurmay belgelerinde Kudüs'ün ele geçirildiği tarih 9 Aralık olarak kayda geçmişken, Türk genelkurmay kayıtlarında bu tarih 8 Aralık'tır. Bkz. TNA, WO 106/1416, 2 Kasım 1922; Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet), *Yıldırım* (Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2002), 37.

⁷¹ Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, 199.

Bu savaşta İngilizler, geride üs olarak Mısır'a sahipti. Ayrıca bir taraftan bir haberleşme aracı olarak denize hükmederken, öte taraftan Ürdün'ün doğusunda yaşayan Arapları müttefikleri haline getirmişti. Buna karşın sayıları İngilizlere nazaran çok daha fazla olan Türklerin yegâne haberleşme aracı, yetersiz bir şekilde inşa edilmiş tek yönlü bir demiryolu hattıydı. Bu koşullar altında, bu muharebe alanında Türkler için sadece bir müdafaa savaşı söz konusu olabilirdi ki Türk-Alman kuvvetleri bunu hiç teşvik etmemiş olsa daha iyi olurdu. Kati bir yıkım olan, Bağdat'ın geri alınması harekâtında Mart 1918'in başında bir değişiklik yapıldı. Bu değişikle birlikte Filistin cephesindeki vaziyet Türk-Alman orduları lehine iyileşti ve tekrarlanan şiddetli İngiliz hücumlarına rağmen cephe muhafaza edilebildi. Böylece Türk Merkezi Karargâhu en azından tek gerçek Türk muharebe hattı olan bu cepheyi muhafaza etme azmi göstererek, Aşağı ve Kuzey Filistin ile Suriye'yi elinde tutmayı garantiledi.⁷²

Bağdat, Osmanlı Devleti'nin VI. Ordu merkezi olması hasebiyle stratejik öneme sahipti. Fransa ve İngiltere'ye nazaran siyasi birliğini daha geç bir tarihte, 1871'de, kuran Almanya içinse Bağdat, emperyalist hedeflerine açılan bir kapıydı. 1880'lerden itibaren Osmanlı silah sanayi ve askeri eğitim faaliyetlerini destekleyen Almanların Osmanlı Devleti'ndeki en büyük yatırımlarından biri Bağdat demiryolu hattıydı.⁷³ Dolayısıyla Berlin-Bağdat demiryolu projesinin⁷⁴ Bağdat ayağının İngiliz işgalinde olması ittifak devletlerini Bağdat'ı geri alma yoluna sevk etti.

1918 baharında Erkân-ı Harbiye Kurmay Başkanlığı görevinde bulunan Tümgeneral Hans von Seeckt⁷⁵'in -ki kendisi ülkeye ve orduya oldukça yabancıydı- açık desteği ve Alman Yüksek Komuta Heyeti'nin onayı ile Bağdat'ın geri alınması amacıyla İngiliz ordularına Tebriz ve Urmiye Gölü üzerinden kesin bir darbe vurulmasına karar verildi. Bu karar Osmanlı Devleti'nin askerî çöküşünü mühürledi. Türk redif kuvvetlerinin

⁷² TNA, WO 32/5434.

⁷³ Altan Alperen, "Bağdat Demiryolu: Siyasal Sonuçları Olan Bir Türk-Alman Demiryolu Projesi," *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, 7/19 (Bahar 2018): 3.

⁷⁴ İngiltere ve Fransa, savaştan sonra Osmanlı coğrafyasını farklı devletlere böldü. Bağdat demiryolu hattı, Osmanlı bakiyesi devletler olan Türkiye, Suriye ve Irak arasında bölüştürüldü. Bağdat demiryolu güzergâhu, savaş sonunda bu üç farklı devletin payına düştüğü için tamamlanamadı. Bkz. Alperen, "Bağdat Demiryolu: Siyasal Sonuçları Olan Bir Türk-Alman Demiryolu Projesi," 15.

⁷⁵ Hans von Seeckt, 2 Aralık 1917'den 5 Kasım 1918'e kadar Erkân-ı Harbiye Kurmay Başkanı olarak görev yaptı. Bkz. Osman Akandere, "Enver Paşa'nın Avrupa Cephesine Türk Birliklerini Gönderme Kararına Alman Komutanlarının Yaklaşımları," *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 67 (Güz 2020): 16.

durumunu bilen herkes, Osmanlı Devleti'nin Filistin ve Azerbaycan-Mezopotamya gibi birbirinden fersahlarca uzak iki muharebe alanında aynı anda güçlü harekâtlar yürütebilecek durumda olmadığını bilmekteydi. Ayrıca bu plan Alman Askerî Misyon Başkanı'ndan da gizli tutuldu. Eldeki Türk nizam kuvvetlerinin yanı sıra işe yarayabilecek ihtiyat birliklerinin neredeyse tamamı Azerbaycan ve Kafkasya'ya sevk edilmiş olduğundan, Filistin'le meşgul olan Yıldırım Ordular Grubu'na gerekli destek sağlanamamıştı. Türk Merkezi Karargâhı, durumu tamamen yanlış değerlendirilmiş, Filistin cephesinde görev yapan Türk subaylarından, Kafkasya'da görev yapmak isteyenlere iki kat maaş ve terfi konusunda imtiyazlı muamele teklif edecek kadar ileri gitmişti. Ayrıca, 16 Haziran 1918'de, Askerî Misyon Başkanı olan Alman Başkomutanına danışılmadan, tüm Alman birliklerinin Filistin cephesinden çekilmesi emri verildi. Böyle bir eyleme Alman adının karışması, Almanlar adına yüz karasıydı. Almanların Türkiye'de birbirlerine karşı saman altından su yürütmeleri büyük askeri hatalara neden oldu ve 'büyük ölçüde' Osmanlı Devleti'nin askeri çöküşüne zemin hazırladı. Bağdat üzerine yürütülen harekâtlardan, burada yeni bir İngiliz cephesinin açılması ve Musul'a doğru yeni bir İngiliz ilerleyişi haricinde hiçbir sonuç çıkmadı. İlkbahardan itibaren Filistin cephesine gerekli destek verilemediği için 19 Eylül ile birlikte Filistin cephesinde çöküş başladı. Redif birliği de dâhil olmak üzere herhangi bir destekten mahrum halde 6,5 aydır cephe hede bulunan, yeterli tayına ve kıyafete sahip olmayan bitap düşmüş Türk askeri böylece tüm kaynaklarını tüketti. Geride kalan az miktarda Alman birliği ise gidişatı değiştirecek durumda değildi. Bunlardan en güçlü ve en iyi birlikler -Jäger Taburu- bölgeye yeni intikal etmişken Temmuz ayında ricat edince geriye muharebenin son aylarında ihtiyat/rediflerle takviye edilmesi imkânsız sadece 6 zayıf piyade taburu kaldı.⁷⁶

Sanders, Yıldırım projesindeki tüm inisiyatif ve sorumluluğu Alman makamlarına havale etmekte haklıydı. Zira Suriye-Filistin cephesi Almanların talebi doğrultusunda açılmıştı. 24 Nisan 1916'da Müşir Colmar von der Goltz Paşa'nın Bağdat'taki umumi karargâhında vefat etmesinin ardından Alman makamları Bağdat'taki 6. Ordu'nun komutasını elinde tutmak için teşebbüslere girişti. Falkenhayn, Çanakkale Boğazı'nda artık önemli bir işi kalmayan General Liman von Sanders'in Goltz'un yerine geçirilmesini önerdiyse de Enver Paşa, bu tayine karşı çıktı. Enver Paşa, Kût'ül-Amâre'de orduyu komuta ederek parlak bir zafer kazanmış bir Türk generali dururken komuta görevinin bölgeye yabancı bir

⁷⁶ TNA, WO 32/5434.

Alman generaline verilmesine başlarda razı gelmemişse de⁷⁷ Haziran 1916'de Mekke'nin elden çıkması üzerine bir de Mart 1917'de Bağdat'ın düşüşü, Enver Paşa'yı Falkenhayn'ın komutasını kabule sevk etmişti⁷⁸. 7 Mayıs 1917'de Türkiye'ye gelen General Falkenhayn, Halep'te yapılan görüşmeden sonra İstanbul'a döndü ve böylece Yıldırım Ordular Grubu teşkil edildi. Sultan V. Mehmet Reşad, 11 Temmuz'da 1917'de Falkenhayn'ı Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı'na tayin etti. Böylece 'yıldırım' tâbiri hem Irak ve Suriye'yi içine alan 60 km'lik bir sahaya yayılan orduların hem de generalin karargâhının adı oldu. Karargâhta 65 Alman subayı ve Almanca bilen 9 Türk subayı mevcuttu. Yıldırım Ordular Grubu Karargâhı Almanların tavsiyeleri doğrultusunda oluşturulmuş Alman amaçlarına hizmet etmesi planlanan bir yapıydı. Karargâhta bütün yazışmalar Almanca yapılıyordu. Hatta Yıldırım karargâhının bir de Almanca ismi vardı: "Heeresgrup-penkomandos". Kendisine Mareşal rütbesi verilen General von Falkenhayn her ne kadar ara sıra Osmanlı üniforması giyiyorsa da karargâhta görevli bütün Alman subayları Alman rütbe ve üniformalarını taşımaktaydı.

Bağdat cephesinin düşmesi, Alman ekonomisinin sekteye uğramasına neden olabilecek sonuçlar doğurdu. Ortadoğu coğrafyasında petrolün en yoğun olduğu yer Irak bölgesiydi. Bağdat'ı geri almak amacıyla Irak Cephesi'nde teşkil edilen Yıldırım Ordular Grubu, bir strateji değişikliği ile Filistin cephesine kaydırıldı.⁷⁹

Cephede yaşanan başarısızlıklar üzerine Şubat 1918'de Falkenhayn görevden alındı. Bu görevden alma Almanların büyük umutlarla giriştiği Yıldırım projesinin iflası anlamına gelmekteydi. Almanlardan Kurulu karargâh Ortadoğu'daki askeri durumu

⁷⁷ 7. Ordu Komutanı olan Miriliva Mustafa Kemal Paşa da, 2 Eylül 1917'de Enver Paşa'ya gönderdiği uzunca bir telgrafta Türk ordusunda yüksek komuta kademesine Almanların getirilmesini şiddetle tenkit etmiş, bunun yakın gelecekte bir felakete sebep olacağını ifade etmişti. Bkz. Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı," 400.

⁷⁸ Kemal Arı, *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi* (Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1997), 227; Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, 191-192.

⁷⁹ Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı," 395-397; Zekeriyâ Türkmen, "Yıldırım Ordular Grubunun Teşkili ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme (1917-1918)," *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 1 (1995): 163-164; Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet), *Yıldırım*, 12.

düzelteceğine, zaten zor durumda olan birliklere ilave yük olmuştı. Kısıtlı kaynaklar ve zaman, yeni karargâhın gelip yerleşmesi ve bölgeye alışması için harcandı. Alman unsurları cepheye parçalar halinde gecikmeli olarak intikal ettiğinden ne III. Gazze Muharebesi'nde ne de Kudüs'ün müdafaasında faydalı olabildi. Fiilen görev yapabildikleri 4 aylık süre zarfında Falkenhayn ve maiyetindeki Alman subaylar enerjilerinin çoğunu Osmanlı subayları ile didişmeye harcadıkları için muharebelerin idaresine yeterli zaman ayırmaları mümkün olmadı. Yıldırım Ordular Grubu, kâğıt üzerinde 5 kolordu, 2 kolordu seviyesinde grup, 14 piyade tümeni, 1 süvari tümeni, muhtelif müfreze ve bağımsız birliklerden oluşuyor gözükse de, gerçekte muharebe gücü 40.000 asker civarındaydı. Bu itibarla esasında ancak normal bir kolordu mevcuduna sahipti. Gazze ve Kudüs'ün düşmesiyle birlikte ordular grubunun lojistik altyapısı tamamen çökmüştü. Tayın ve temiz su eksikliğinin yanı sıra ciddi anlamda mühimmat sorunu yaşanmaktaydı. Falkenhayn eldeki kısıtlı birlik ve imkânları hoyratça israf etmişti. Üstelik yerine tayin edilen Liman von Sanders yeni muharebe taktiklerinden haberdar değildi. Sanders'ın Çanakkale muharebeleri dışında siper savaşı tecrübesi yoktu. Zaten Sanders Gelibolu'daki İngiliz çıkarma bölgelerini de doğru tespit edememiş, verdiği kararlarla birçok askerın kaybına neden olmuştı. Allenby komutasındaki İngiliz ilerleyişi devam ederken Sanders, Yıldırım Ordular Grubu'ndan kalan birliklerle Şam'ı müdafa etme kararı aldı. Bu, öldürücü bir karar oldu. Şam'a çekilmeye çalışan 20.000 asker kuşatılarak esir alındı. 30 Eylül/1 Ekim 1918'de Şam düştü. 4. ve 6. orduların kalıntıları Mustafa Kemal Paşa'nın başarılı komutası sayesinde Halep'e çekilebildi. Mustafa Kemal Paşa, 25 Ekim'de Halep'i tahliye etmek zorunda kalsa da İngilizlerin Anadolu'ya ilerleyişini durdurmaya başardı.⁸⁰

Şerif Güralp'e göre, Von Kress Paşa ve Falkehayn'ın yanı sıra ordunun Filistin ve Suriye'den çekilmesinin birinci derecede sorumlusu, komutanlık karakterinden yoksun olduğunu belirttiği General Liman von Sanders'ti.⁸¹ Sanders Yıldırım Ordular Grubu

⁸⁰ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 530-532; İngiliz genelkurmay belgelerinde Şam'ın ele geçirilme tarihi 30 Eylül 1918 olarak geçmektedir. Bkz. TNA, WO 106/1416.

⁸¹ Öte yandan Mesut Uyar ve Edward Erickson'a göre Sina-Filistin cephesinin çökmesinde Falkenhayn ve Sanders'le beraber bazı komutanların yaptığı hataların

Komutanı ilen yaşanan ilk bunalımda ordusunu terk edip İstanbul'a gitmişti.⁸² Bu itibarla Sanders'ın cepheyi terk etmişken bölgede kalan Alman birliklerinin geri çekilmesi kararı alınmasını Almanlar adına yüz karası olarak nitelendirmesi kelimenin tam anlamıyla bir tutarsızlık örneğiydi.

İtilaf Devletleri açısından Filistin cephesi, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki egemenliğine son vermek amacıyla, Şark Meselesi'nin uzantısı olarak açılmıştı. İngiltere, Türkleri Anadolu'nun ortasında tecrit ederek veya Kafkasların doğusuna atarak Hindistan yoluna (Kral Yolu'na) bir daha tehdit teşkil etmeyecek bir konuma getirmek istemişti. Fakat İtilaf Devletleri, Çanakkale cephesiyle batıdan, Kafkas cephesiyle doğudan yürüttükleri harekâtlarda Anadolu'yu işgal etmeyi başaramadı. İngiltere, Rusya'nın savaştan çekilmesinin ardından, Filistin'i işgal etmeye karar verdi. Filistin cephesiyle birlikte Selânik cephesinin de çöküşü, Osmanlı topraklarını düşman taarruzları karşısında korunmasız bıraktı. Bunun üzerine Osmanlı Devleti mağlubiyeti kabul ederek mütareke imzaladı. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi sonrası Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı görevi, İngilizleri Halep'in kuzeyinde durdurmayı başaran Mustafa Kemal Paşa'ya havale edildi. 1917'de Alman çıkarları ve talepleri doğrultusunda teşkil edilen bu yapı, Türk Kurtuluş Savaşı (1919-1922)'nda işgalci İtilaf Devletleri'ne karşı milli direnişin parçası halini aldı.⁸³ Filistin cephesi; Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesinin, Milli Mücadele'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ön koşullarını hazırladı.⁸⁴

Bulgaristan'daki çöküş de hemen hemen aynı zamanda meydana geldi. Bir yanda Alman birliklerinin kahir ekseriyeti Bulgaristan'dan geri çekilirken, öte yanda Alman birlikleri Tiflis'e sevk edildi. Bulgaristan'ın

rolü olsa da, asıl sorumluluk Enver Paşa ve Alman denetimindeki Osmanlı Genelkurmayı'na aittir. Bkz. Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 533.

⁸² Şerif Güralp, *1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3ncü Süvari Tümeninin Harekâtı*, Yay. Haz. Zekeriya Türkmen ve Fatma İlhan (Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006), 43.

⁸³ Mahmut Bolat, "Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı Sırasında Mondros Mütarekesi ve Sonrası Oluşan Duruma Tepkisi ve Hatay'a Yönelik Faaliyetleri," *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/Özel Sayı (2018): 77-78.

⁸⁴ Cemal Kemal, "Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 26; Wallach, *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*, 225.

çöküşüyle birlikte Türkiye'ye açılan köprü yıkıldı. Osmanlı Devleti'ndeki Alman otoriteleri birlikte uyum içinde hareket etmiş olsaydı çok şey başarabilirdi oysa Almanlar birbirlerinin hilafına çalışarak telifi imkânsız zararlara neden oldu.

Sanders'a göre askeri misyon, gelecekte Almanya'nın dış politikası için ibret teşkil etmeliydi.

Alman askeri misyonu anlaşma gereği Türk ordusu içinde olağanüstü yetkilerle teçhiz edilmiş en yüksek askeri otorite olmasına rağmen tasarılarını neredeyse hiç hayata geçirememiş, misyonun uzun yıllar boyunca yürüttüğü tüm çalışmalar böylece boşa gitmişti. Çünkü ilk andan itibaren Yüksek Komuta yahut Dışişleri Bakanlığı tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen Doğu'ya yabancı herhangi birinin ya da Türk Erkân-ı Harbiyesinde âmir mevkiinde bulunan Alman subayların görüşleri, Yüksek Komuta ve Dışişleri Bakanlığı nezdinde, askeri misyon başkanı olan en yaşlı Alman generalin (Liman von Sanders) görüşünden daha fazla kıymet görmüştü. Osmanlı Devleti'ndeki Alman askeri misyonun tarihi, Enver'in imzası ardına gizlenen Türk karargâhındaki Alman subaylarla, Almanya'daki yetkililer tarafından desteklenen askeri ve bahrî tam yetkili temsilcileri veya ataşeleri arasında cereyan eden uzun bir mücadelenin tarihiydi. Sanders, raporunu "bunun sonucu bugün herkes tarafından bilinmektedir ve mücadelenin tarihi, belgelere dayalı kanıtları inceleyecek herkes tarafından takip edilebilir." diye sonlandırmaktaydı⁸⁵.

Sanders'ın 'Osmanlı Devleti'nin askeri çöküşünün nedenleri' başlıklı raporunda Gelibolu ve Kutü'l-Amare'deki zaferlere değinmemesi son derece manidardır. Zira hatıratında Gelibolu ve Kutü'l-Amare'den bahsetmesine rağmen raporunda bu konulara yer vermemiştir. "Her ne kadar Sarıkamış ve Kanal seferleri gibi başarıya ulaşılan icra edilen harekâtlar mağlubiyetle sonuçlansa da, Türk ordusu kısa süre içinde toparlanarak Gelibolu ve Kutü'l-Amare'de düşmana ağır mağlubiyetler yaşattı. Bu zaferler mektepli Osmanlı subay sınıfının liderliği sayesinde mümkün oldu. Osmanlı ordusu yıllar sonra ilk kez, Avrupa'nın en gelişmiş orduları karşısında birkaç cephede zafer kazanabildi. Osmanlı Devleti, her ne kadar savaş sonunda mağlup olup işgale uğrasa da, Osmanlı ordusu sonuna kadar sadakat ve gayretle savaşmaya devam etti. Üstelik Mondros Mütarekesi ile silah bırakıp dağıtılan bu ordu, Sanders'ın raporunda belirttiği gibi çökmek şöyle dursun mütarekeden bir yıl sonra Anadolu'yu işgalden kurtarmak için Kurtuluş Savaşı'nı başlattı."⁸⁶

⁸⁵ TNA, WO 32/5434.

⁸⁶ Uyar ve Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 356-357.

3. LİMAN VON SANDERS NAZARINDA ENVER PAŞA, SARIKAMIŞ VE BAĞDAT

Liman von Sanders, *Fünf Jahre Türkei*⁸⁷, adıyla Kasım 1919'da Berlin'de basılan hatıratında Enver Paşa ile ilk karşılaşmasının Almanya'da bir tatbikat esnasında gerçekleştiğini belirtmektedir. Ocak 1914'te Enver Paşa, askerî üniformasıyla Liman von Sanders'ın Harbiye Nezaretî'ndeki dairesine gelerek kendisinin Harbiye nazırlığına tayin olunduğunu bildirmişti. O sıralarda Alman Askerî Misyon Başkanı makamında bulunan Liman von Sanders bu tayinden ne padişahın ne de kendisinin haberdar olduğunu belirterek olayın bilgisi dışında gerçekleştiğini belirtmekteydi. Liman Paşa'ya göre, Enver bu yüce makama çok erken erişmişti. Liman Paşa bu olayı İttihat ve Terakkî'nin padişaktan daha muktedir olduğunun kanıtı olarak yorumlamaktaydı. Enver Paşa göreve gelir gelmez ilk icraatı -neredeyse tamamı alaylı olan- 1100 subayı emekliliğe sevk etmek ve Liman Paşa'nın da üyesi olduğu *Askerî Şura*'yı lağvetmek olmuştu. Sanders, Enver Paşa ile aralarındaki anlaşmazlıkların ilk tohumlarının bu ve bunun gibi Alman Askerî Misyon Başkanı'na haber verilmeden hayata geçirilen faaliyetler ile birlikte ekildiğini belirtmekteydi.

Liman Paşa 1919'da kaleme aldığı *raporunda* Enver Paşa hakkında tek bir müspet yargıda dahi bulunmamıştır. Oysa *hatıratında* Enver Paşa'dan;

Dünya Savaşı'ndan önce, Osmanlı ordusu için yapılmış olan tekliflerden uygun gördüklerini kabul etmek ve Harbiye Nâzırı sıfatıyla elinde bulunan bütün vasıtaları kullanarak hiçbir şeyden çekinmeksizin derhal uygulamak Enver'in takdire şayan bir meziyetidir.

diye söz etmektedir⁸⁸. 1919'da Alman makamları için kaleme aldığı raporunda Osmanlı Devleti'nin askerî çöküşünü izah ederken hiçbir teorik değerlendirmede bulunmaz. Sadece kişiler ve olaylar üzerine yoğunlaşır oysa hatıratında çöküşün teorik nedenlerine kısmen de olsa değinir. Bu kısmi teorik değerlendirmelerden biri şudur:

Türk askerî müesseselerinde kurmay mektebine varıncaya değin haddinden fazla temelsiz bir nazariyatçılık hâkimken arazide pratik tatbikat önemsiz bir mesele olarak görülmektedir. Gerek kurmay subaylarda

⁸⁷ Bu hatırat *Türkiye'de Beş Yıl, Türkiye'de Beş Sene* isimleriyle birkaç kez Türkçeye çevrilmiştir.

⁸⁸ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 30-33.

gerekse yüksek rütbeli birlik subaylarında pratik terbiye ve muhakeme eksiktir.⁸⁹

Liman Paşa, çöküşün en önemli nedenlerinden birinin de kendisinden habersiz çevrilen *Alman entrikaları* olduğuna sıklıkla vurgu yapmaktadır:

Türkiye'de çevrilen Alman entrikaları incelenecek olursa, daima aynı kişilerin izlerine rastlanır. İstanbul'da bu kişilerin isimleri herkes tarafından bilinmekle beraber, onların aleyhine bir şey yapmaya imkân yoktur. Çünkü onlar sürekli İstanbul'da kalırlar, Alman makamlarına gelen telefonlara, telgraflara hâkim bulunurlar ve sonuçta yaptıkları Enver'in ismi veya imzasıyla örtbas edilir... Osmanlı ordu birliklerini ancak Enver'le yapılan acele seyahatlerde görmeye muvaffak olan bu kişilerde, yeni Türk ordusunun içyapısının, değişen vasıflarının ve özellikle subaylarının durumunun ne olduğunu bilecek derin bir kavrayış yoktur. Alman Genel Karargâhı, böyle kişiler aracılığıyla Dünya Savaşı'nda yanlış ümitler beslenmiş ve Alman Başkomutanlığı ta en başından başarısızlığa mahkûm olan hareket ve tedbirleri kabul etmeye yönlendirmiştir⁹⁰.

Liman Paşa, hem raporunda hem de hatıratında eleştirel bir tutumla kendi hatalarına dair öz eleştiri yapmak yerine sürekli bir günah keçisi arama eğilimindedir. Örneğin hatıratında "*yabancı basında defalarca yapılmış olan neşriyatın aksine, Almanlara -askerî rütbeleri ne olursa olsun- hiçbir zaman ne asaleten ne de vekâleten Türk Hükümeti'nin işlerini etkilemek hakkı ve fırsatı verilmediğin*" den yakınırken⁹¹ raporunda "*Türk Merkezi Karargâhı'nın daha ilk andan itibaren en önemli hatalarından birinin ülke ve ordu hakkında yetersiz bilgiye sahip Alman subaylardan istifade etmekle yetinmesi*" olduğunu ifade etmektedir.

Liman Paşa, raporunda askerî çöküşü, Enver Paşa'nın şahsi hırsları, arkasından çevrilen Alman entrikaları ve temelsiz politikalar haricinde iki önemli *hadiseye* bağlamaktadır. Bunlardan biri Sarıkamış Harekâtı diğeri ise Bağdat'ın İngilizlerin elinden geri alınma kararıdır. Sürekli olarak kendisine danışılmadan ve bilgi verilmeden alınan kararlardan şikâyet eden Liman von Sanders, raporunda Sarıkamış Harekâtı'nı *Enver'in inisiyatifine* bağlarken hatıratında detaylara girmektedir:

⁸⁹ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 33-34.

⁹⁰ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 38-39.

⁹¹ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 58.

Enver, 3. Ordu'ya yaptırmayı düşündüğü bir askeri hareketin genel hatlarını bir harita üzerinde bana anlattı... Tasarlanan kuşatma hareketini Genel Karargâha mensup bir Alman subayından birkaç gün önce haber almış ve bunun uygulanabilirliğini incelemiştim. Şu sonuca varmışım ki bu hareket 'büsbütün imkânsız olmasa bile yapılabilmesi çok zordu'. Bu harekât sahası içindeki yollar, ekseriyetle çok dar dağ yolları veya yüksek sırtlardan geçen patikalardan ibaretti. Bu mevsimde büyük ihtimalle hepsi karla kaplıydı. Yürüyüş esnasında Türk nakliye araçlarıyla yalnız cephaneye ve erzak naklinin ne şekilde tanzim edileceği hususu başlı başına incelenip düşünülecek bir konuydu. Vazifem gereği olarak bu önemli mahzurlara Enver'in dikkatini çektim; ancak Enver bunların hepsinin göz önünde bulundurulduğunu ve bütün yolların keşfedildiğini veya edileceğini iddia etti. Görüşmemizin sonunda Enver bana, tamamıyla hayali fakat dikkate değer görüşler beyan etti ve ileride Afganistan üzerinden Hindistan'a yürümek emelinde bulunduğunu söyledi. Daha sonra da veda edip çıktı. Sevk ve idaresi bizzat Enver tarafından üstlenilen bu harekât sonucunda 3. Ordu imha edildi."⁹²

Sanders'a göre bu bozgun I. Dünya Savaşı'nda Türk ordusunun ilk büyük mağlubiyeti sayılırdı.⁹³

Osmanlı Devleti'nin savaşa girme amaçları, Almanlarınkiyle tamamen olmasa da çoğunlukla aynıydı. Enver Paşa aslında savaşı Makedonya ve Trakya'nın yanı sıra Doğu Anadolu, Mısır ve Kıbrıs'ta toprak kazanmak için kullanmayı umuyordu. Ancak ihtirasları arttıkça, Kafkasya ve Orta Asya'daki Türk halklarının Rus ve Ermeni zulmünden kurtarılmasını, sultan-halifenin başta Hindistan'dakiler olmak üzere dünyadaki tüm Müslümanlar üzerinde nüfuz kurmasını ve Osmanlı'nın -Almanlar da dâhil olmak üzere- tüm güçlerin ekonomik ve siyasi hâkimiyetinden nihai olarak kurtarılmasını hedefler hale geldi.⁹⁴ Bolşevik Devrimi sonrası Rusya, İtilaf devletleri bloğundan ayrılınca Harbiye Nazırı Enver Paşa giderek daha iddialı Pan-Turanist hedefler peşinde koşmaya başladı. Liman Paşa'nın bu tasviri biraz abartılı olsa da tümünden temelsiz değildi. I. Dünya Savaşı kaybedilip de Enver Paşa Osmanlı ülkesini terdükince, giriştiği bütün teşebbüsler, İran'da, Afganistan'da, Hindistan'da ihtilal hesaplarına dayanıyordu. Nitekim son nefesini de,

⁹² TNA, WO 32/5434.

⁹³ General Nikolski, *Sarıkanış Harekâtı* (12-24 Aralık 1914), çev. Yarbay Nazmi (Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1990), 63.

⁹⁴ Standford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975* (Cambridge: Cambridge University Press, 2002), 314.

Tacikistan'da, Afganistan sınırından 80 kilometre kadar yakında Belcivan topraklarında, bu uğurda verdi.⁹⁵

Liman Paşa, Sarıkamış Harekâtı hakkındaki kayıplar hakkında da farklı rakamlar vermektedir. Raporunda "yaklaşık 80.000 ve asgari 60.000" askerin kaybedildiğini belirtmekteyken hatıratında;

Harekâtın başında bütün ordunun toplam gücü olan yaklaşık 90.000 askerden tahminen 12.000 kişi geri dönebildi. Diğerleri ya şehid olmuş, ya esir düşmüş veya açlıktan ölmüş veyahut karlar içinde açık ordugâhlarda donmuştu. Geri dönenler de bedenen çok düşkün olduklarından bunlar arasında derhal birçok telefata sebep olan lekeli humma hastalığı yayıldı. " diye belirtmektedir⁹⁶.

Sarıkamış muharebelerinde Rus tarafının toplam kaybı 32.000 civarındaydı⁹⁷. Türk tarafında ise kaç askerin şehit düşüp yaralandığı ya da hastalıklar yüzünden can verdiği ile alâkalı muhtelif görüşler söz konusudur. Örneğin Murat Bardakçı bu harekâta katılan ve Kars'ın Allahuekber Dağları'nda şehit olan birliğin toplam sayısının 90 bin değil 75 bin olduğunu belirterek şehit rakamlarının abartılmasının 1920'li yılların politik düşünce atmosferinden kaynaklandığını iddia etmektedir. Bardakçı'ya göre, 3. Ordu'nun mevcudu Birinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarında 118 bin, muharip asker sayısı da 75 bin kadardı. Donarak can vermelerinden sonra Rus birlikleri tarafından defnedilen Türk askerinin sayısı 23 bindi ve o günlerde askeri kırıp geçiren tifüse kurban gidenlerin adedi bu sayıya ilave edildiği takdirde bile, 90 bine ulaşılması yine de mümkün değildi.⁹⁸ Fakat Liman Paşa raporunda 3. Ordu'nun toplam mevcudunun 90 bin olduğunu ve asgari 60 bin şehit verildiğini belirtmektedir. Sarıkamış muharebelerinde görev yapmış Rus General Nikolski ise Enver Paşa'nın Sarıkamış bölgesine makineli tüfekler ve az sayıda topçu ile desteklenen 30-35 bin dolayında bir kuvvetin sevk

⁹⁵ Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*, 125; Harvey, "General Liman von Sanders's Memorandum," 166.

⁹⁶ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 60.

⁹⁷ Türkman, "Birinci Dünya Savaşı'nda Sarıkamış Muharebeleri (22 Aralık 1914-10 Ocak 1915)," 564.

⁹⁸ Murat Bardakçı, "75 bin kişilik ordu nasıl olur da 90 bin şehit verir?" *Hürriyet*, 1 Ocak 2006, <https://www.hurriyet.com.tr/75-bin-kisilik-ordu-nasil-olur-da-90-bin-sehit-verir-3724869>.

edilmiş olduğunu belirtmektedir.⁹⁹ İngiliz istihbaratına göre 2. ve 3. ordular tarafından yürütülen “Kafkasya Harekâtı, Rus resmi raporlarına göre Osmanlı Devleti’ne 65 binden fazla esire mal olmuş ve Sarıkamış, Ardahan ve Kara Urgan’daki mağlubiyetlerde ağır yaralananların çoğunlukla soğuktan ölmesi nedeniyle olağanüstü ağır can kayıpları yaşanmıştır¹⁰⁰.

Kafkas felaketi sebebiyle yaptığı itirazlar, Enver’in Sanders’a küsmesine neden olmuş ve bu küskünlük onu İstanbul’dan uzaklaştırmak istemesine yol açmıştı¹⁰¹. Enver Paşa bu olaydan sonra Liman Paşa’ya 24 Mart 1915’te Çanakkale’de teşkil edilen boğazları müdafaa ile görevli 5. Ordu’nun kumandanlığı görevini teklif etti. Bu cephede kazanılan başarılarla rağmen ikili arasındaki anlaşmazlık devam etmiş ve Enver Paşa 6 Ocak’ta Gelibolu’da yapılacak son hücum harekâtı için tahsis edilen birlikleri elinden aldığından Sanders aynı gün istifasını talep etmişti. Bu olayın ardından Şubat 1916’da aralarındaki en büyük anlaşmazlık konusu su yüzüne çıktı. Enver Paşa ordulara gönderdiği bir yazıda “Türk ordusundaki Alman subaylarının nerelerde kullanılacakları konusunda, sözleşme icabı yetkili olan Askerî Misyon Heyeti Başkanı’nun görüşü alınmaksızın kendisinin vereceği emre göre hareket edileceğini” bildirmişti¹⁰². Enver Paşa’nın bu emri, açıkça Alman Askerî Heyeti Başkanı Sanders’i tamamen devreden çıkararak yetkiyi tekeline alma denemesiydi. Enver Paşa’nın bu emeli her ne kadar savaş sonuna değin gerçekleşmemişse de ikili arasındaki gerginliğin ve düşmanlığın zirveye çıkışını betimlemesi açısından müşahhas bir örnektir. Nitekim Enver Paşa bu emelinde muvaffak olamayınca savaşın sonuna doğru 19 Şubat 1918’de Sanders’ı Harbiye Nezareti’ne çağırtmış ve kendisine Filistin’deki Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı’nı teklif etmişti. Liman Paşa da bu görevi kabul etmiş ve 27 Şubat 1918’de Falkenhayn Paşa’nın yerine bu göreve getirilmişti. Ancak ikili arasında yaşanan fikir uyuşmazlıkları burada da devam edince Liman Paşa kısa bir süre sonra 13 Nisan 1918’de bu görevden istifasını talep etti¹⁰³. İmzalanan sözleşmeler gereği yetkinin kimde

⁹⁹ Nikolski, *Sarıkamış Harekâtı* (12-24 Aralık 1914), 65.

¹⁰⁰ *Handbook of Turkish Army*, 10.

¹⁰¹ Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, 71.

¹⁰² Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, 142-144.

¹⁰³ Sanders, *Türkiye’de Beş Sene*, 239, 264.

olacağını hususundaki çekişme Sanders'ın istifasının sürüncemede bırakılmasına neden olmuşsa da Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918'de Liman von Sanders İstanbul'a çağrıldı ve yerine Mustafa Kemal Paşa tayin edildi.¹⁰⁴

Liman von Sanders, Alman askerlerinin Türkiye'den ayrılmasını organize ettikten sonra 29 Ocak 1919'da Etha Rickmers adlı gemiyle Haydarpaşa rıhtımından ayrıldı. Gemi 3 Şubat 1919'da Malta'ya ulaştı. Liman Paşa Malta'da yaklaşık 3 haftalık bekleyişten sonra, 25 Nisan sabahı kömür ikmali için vali ile görüşmek üzere karaya çıktığında bir İngiliz subayı tarafından yakalandı ve kendisine savaş esiri olduğu bildirildi. Bu esaret 21 Ağustos günü son buldu ve Liman Paşa, Ivy adlı bir savaş gemisiyle Kasım 1919'da Almanya'ya döndü. Sonraki altı ayı hem Almanca hem de mükemmel bir İngilizce ile açıklama talep eden mektuplar yazarak geçirdi; Londra'da çıkan *Daily Mail* gazetesinde kendisini Ermeni katliamlarına karışmakla itham eden haberler çıkınca askerî mahkeme talebinde bulundu. Sanders'ın bu raporu Malta'daki esaretinden önce mi, esareti sırasında mı kaleme aldığı açık değildir. Her halükarda, rapor ile *Fünf Jahre Türkei* arasındaki ton ve vurgu farkı, birinin yazılması ile diğerinin yazılması arasında belirli bir süre geçtiğini ve yazarın dikkatini daha acil başka meşguliyetlerin çektiğine işaret etmektedir.¹⁰⁵

4. ENVER PAŞA NAZARINDA LİMAN VON SANDERS

1 Ocak 1914'te Harbiye Nazırı ve 6 Ocak'ta Genelkurmay Başkanı olan¹⁰⁶ Enver Paşa¹⁰⁷ 15 Ocak 1914 tarihli Naciye Sultan'a

¹⁰⁴ Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı," 405.

¹⁰⁵ Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, 382; Harvey, "General Liman von Sanders's Memorandum," 166.

¹⁰⁶ Uyar, "Sanders Askeri Yardım Misyonu," 49.

¹⁰⁷ *Enver Paşa, Manastır Askeri Rüştiyesi ve Manastır Askeri İdadisi'nden mezun olduktan sonra Mekteb-i Harbiye'ye girdi. Harbiye'yi başarıyla bitirip Ocak 1903'te Erkân-ı Harp Yüzbaşısı olarak Manastır'daki 13. Seyyar Topçu Alayı'na tayin edildi. 1906'da binbaşılığa terfi ettikten sonra cemiyet içinde siyasî meselelere dâhil oldu ve II. Meşrutiyet'in ilân edilmesinde Kolağası Resneli Niyazi ile birlikte başı çeken isimlerden biri oldu. 5 Mart 1909'da Berlin'e askeri ataşe olarak tayin edildi. Kesintilerle de olsa iki yıl devam eden bu görev esnasında Enver Paşa Almanya'yı yakından tanıma fırsatı buldu. Mahmut Şeoket Paşa'nın komuta ettiği ve ismini Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği Hareket Ordusu ile 31 Mart Vakası'nı bastıran ekibin içinde yer aldı. Balkanlar ve Makedonya'da gayrinizâmî harp yöntemleriyle çetecilik faaliyetleri yürüten Bulgar ve Makedon unsurlarla mücadelede öncü rol oynadı. 15 Mayıs 1911'de Sultan Mehmed Reşad'ın*

yazdığı bir mektupta “Hava güzel, bendeniz ise öğleden evvel dairede Liman Paşa ile görüştüm¹⁰⁸.” demekle iktifa etmekte, bu tarihte Liman Paşa hakkında herhangi bir müspet yahut menfi yargıda bulunmamaktaydı. Fakat savaş boyunca ikili arasındaki yetki kargaşası ve uzlaşmazlıklar Enver Paşa’nın Sanders hakkındaki antipatisini pekiştirmişti. Enver Paşa, 15 Kasım 1917’de Zeki Paşa’ya hitaben şu satırları kaleme aldı: “Şahsı ve karakteri itibariyle Liman Paşa hazretlerini, *Erkân-ı Harbiye Reisim* olarak kabul edemem¹⁰⁹.”

Enver Paşa, Sanders’ın, Alman Büyükelçisi Baron Hans von Wangenheim’a danışmaksızın karar almasından da şikâyetçiydi. Enver Paşa bu ittifak anlaşmasında her şeyin yerli yerinde olmak zorunda olduğunu ve Alman İmparatorluğu’nun Türkiye’deki temsilcisinin Sanders değil, Alman büyükelçisi olduğunu düşünmekteydi.¹¹⁰

Enver Paşa, 1921-1922 tarihleri arasında on beş günde bir neşr olunan Berlin merkezli bir siyasî mecmua olan *Livâyi’l-İslâm*’ın¹¹¹ 15 Haziran 1921 tarihli 7. sayısında yer alan “Talât Paşa ve Katli” başlıklı yazısında, Talat Paşa’nın Ermeni komitacılar tarafından Almanya’da katledilmesi ve katillerin Alman mahkemesindeki yargılanma sürecini ele alırken birden bilinçaltı sökün etmiş ve meseleyi

yeğeni, Vahdettin’in kızı Naciye Sultan nişanlanarak askeri kariyerini hanedan ailesine damat olarak taçlandırdı. 1911’de İtalya’nın Trablusgarb’ı işgal etmesi üzerine nizâmî İtalyan birliklerin karşı gerilla muharebesini destekledi. Muhtelif memuriyetlerin ardından Balkan muharebelerine katıldı. 1913 Babiâli Baskını’nda ve Edirne’nin geri alınmasında ön saflarda yer aldı. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, “Enver Paşa (1881-1922),” *TDVİA*, 11, (1995), 261-262.

¹⁰⁸ *Enver Paşa’nın Özel Mektupları*, Yay. Haz: Arı İnan (Ankara: İmge Kitabevi, 1997), 208.

¹⁰⁹ Aydemir, *Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa*, 381.

¹¹⁰ Aksakal, *Harb-i Umumi Eşiğinde: Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*, 20.

¹¹¹ Hazırlıklarına daha önce, Almanya’da bulunduğu sırada yaptığı *Livâyi’l-İslâm* isimli derginin ilk sayısı, 15 Mart 1921’de Berlin’de yayımlandı. Enver, o tarihten 1 Aralık 1922’ye kadar 24 nüsha çıkan derginin idaresinde ve yazı heyetinde görünmüyor; her sayıda sahip ve müdir-i mes’ul olarak Muallim Doktor İlyas Bragon’un ismi yer alıyor. Sonraki günlerde Moskova’dan, Batum’dan ve Orta Asya’dan Naciye Sultan’a, kardeşi Kâmil Bey’e ve bazı arkadaşlarına gönderdiği mektuplarda *Livâyi’l-İslâm* için hazırladığı yazılardan bahsediyor ve bu yazılar bazen isimsiz, bazen de sadece bir E. rumuzu ile yayınlanıyordu. Bkz. Murat Bardakçı, *Enver* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 231, 235.

I. Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olan Almanlara ve Liman Paşa'ya getirmişti:

Biz Türkler, Almanlardan lehimizde tarafgirlik beklemeden fakat hakikati örtmemeye çalıştıklarını görmeyi pek isterdik. Evvela polislerinin kayıtsızlığı neticesi, harb-i umumide bir maksad-ı mukaddesi müdafaa uğrunda kanlarını karıştırmış olan Türk ve Alman milletlerinin imdi dostluğuna güvenerek Berlin'e iltica eden Türk sadrazamı sokak ortasında şehit edilmiş. Sonra mahkemede Alman milletini Türklerin kılıçtan geçirilmesi imkânından bahsederek Türkler aleyhinde adeta bir ehl-i salib hareketi (haçlı seferi) hazırlamak isteyen Yahudi dava vekilinin uydurma yalanları ne ise Osmanlı müşiri üniformasını taşıdığı vakit galiba Ayvalık Rumlarının dahle tehirci için merhum Talat Paşa'nın ısrarına rağmen kararında sebat eden ve bunların icabât-ı askeriyeden olarak haklı surette nakline sebep olduğunu unutan ve herhalde Alman ordusunda yeri olmayan General Liman'ın bazı sözlerini, maziyi tahattur (hatırlama) edemeyecek kadar bunamış olduğuna mı verelim?¹¹²

Enver Paşa 11 Temmuz 1921'de Kamil Bey'den Liman Paşa'nın kitabını istemiş, hatıratı okuduktan sonra 1 Eylül 1921'de Batum'da Naciye Hanım'a gönderdiği mektupta şöyle yazmıştı:

Liman'ın hatırasını okuyorum. Ne tuhaf adam. Harpte ne iyi yapılmış ise, faili o. Ne mânâsız ve kötü ise başkaları; tabii başta ben. Sonra da hep Alman zabitleri yapıyor. Türk zabitlerinden nadiren bahis var. Ah! Ne ise neferlere lütfedip 'iyi zabitler' -yani Almanlar idaresinde olurlarsa- iyi iş görürler' diyor... Türk paşaları arasındaki malum rekabet ve bunun neticesi birbirine yardım etmemek hususunun bertaraf edildiğini söylüyor. Hakikaten edepsiz adam. Bu harpte bizde böyle bir hâl mi zuhur etmişti?¹¹³

Enver Paşa'nın 1914'te *görece nötr* başlayan Liman Paşa hakkındaki görüşleri savaş esnasında yaşanan anlaşmazlıklar ve 15 Mart 1921'de Talat Paşa'nın Berlin'de katledilmesi sonrası *bunak* sıfatıyla menfi bir veçhete bürünmüş, 11 Temmuz 1921'de ise *edepsiz* sıfatıyla nihayete ermişti.

SONUÇ

III. Selim devrinde yeni teşkil edilen Nizâm-ı Cedid ordusuna Fransız danışman-subay istihdam edilmesi süreci II. Mahmut

¹¹² "Talat Paşa ve Katli," *Livâü'l-İslam*, Numara 7, 15 Haziran 1921, <https://katalog.idp.org.tr/sayilar/1241/1-cilt-7-sayi>

¹¹³ Murat Bardakçı, "Dost bildiğimiz Almanlar ne edepsiz adamlarmış!" *Hürriyet*, 5 Temmuz 2005, <https://www.hurriyet.com.tr/dost-bildigimiz-almanlar-ne-edepsiz-adamlarmis-332359>

devrinde 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın ilgası sonrası Fransız tarzı üniformalar ve askerî talim ile sürmüştür. II. Mahmut, iktidarının sonlarına doğru Asâkir-i Mansure ordusu neferlerine talim vermeleri için Moltke'nin de aralarında bulunduğu Prusya askerî heyetini ülkeye davet etse de, bundan istenen fayda sağlanamamıştır. Türk ordusunda Alman nüfuzu esas olarak II. Abdülhamit devrinde kurulmuştur. Goltz Paşa başkanlığındaki Alman askerî misyonu, iki devlet arasında, demiryolları ve silah sanayinden askerî talim ve öğretime değin çok boyutlu bir ilişki tesis edilmesini mümkün kılmıştır. II. Wilhelm ile II. Abdülhamit arasında kurulan politik, ticarî, askerî ve diplomatik ilişkiler I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam etmiş, iki devlet arasındaki bu çok boyutlu ilişki ağı devletin yönetim biçimlerindeki değişiklikten de pek fazla etkilenmemiştir. Zira hem mutlak monarşi hem de meşruti monarşi devirlerinde bu ilişki, aktörleri değişse de I. Dünya Savaşı sonuna değin varlığını muhafaza etmiştir.

Sanders'ın Osmanlı Devleti'nin askerî çöküşünün nedenlerine dair açıklamaları daha ziyade başkalarını suçlamaya yönelik bir psikoloji içinde kaleme alınmıştır. Çöküşün nedenleri üzerine değerlendirmeleri, -kendisi de Türklere ve Türk tarihine yabancı olduğundan- Türkiye'de görev yaptığı süre zarfındaki bilgi ve tecrübelerine dayalı olarak, I. Dünya Savaşı'ndaki muharebelerle sınırlı kalmıştır. I. Dünya Savaşı öncesinde göreve gelen Liman von Sanders başkanlığındaki Alman askerî misyon heyeti beklenen performansı sergileyemedi. Savaşın ardından imzalanan ağır anlaşmalar Sanders'ı, mağlubiyetin faturasını kesecek bir günah keçisi aramaya sevk etti. Liman Paşa için bu günah keçisi Enver Paşa ve Osmanlı Devleti'ni tanımayan cahil Alman subaylarıydı.

Sanders, rapor ve hatıratında Enver Paşa'nın ismini sürekli anmasına rağmen, onun isim ve imzasının ardına saklandıklarını belirttiği Alman yetkililerin kimliklerini doğrudan ifşa etmemekte ancak dolaylı yoldan, Otto von Lossow, Hans von Seeckt'e işaret etmektedir. Bir yandan Berlin'deki Alman makamlarını *Türk askerî politikası yerine Enver'in askerî politikasına güvenmekle* suçlarken öte taraftan Enver'in Almanların elinde bir maşa olduğunu belirtmektedir.

Sanders, Enver Paşa ve kendisinin arkasından entrikalar çeviren Alman yetkilileri Osmanlı Devleti'nin askerî çöküşünün en

önemli sorumluları telakki ederek şahsi katkısını perdeleyen müdafiacı ve suçlayıcı bir üslup kullanmıştır. Ve bu üslup hatıratından önce, mağlubiyetin yarası hala tazeyken kaleme aldığı bu raporda daha açık görülmektedir. Hatta bu raporu hatıratının omurgasını oluşturmuştur. Liman von Sanders'ın öngörüsünün aksine I. Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin askerî değil siyasi çöküşüne neden olmuşsa da bütün bu felaketleri atlatmayı başaran Türk ordusunun bakiyesinden Türkiye Cumhuriyeti vücut bulmuştur.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

The National Archives (TNA)

Foreign Office (FO) 195/2455-1, 'German Military Mission in Turkey', 12 Şubat 1914.

FO 195-2053, No: 47 Şubat 1899.

War Office (WO) 32/5434, "The Reasons for the Military Downfall of Turkey", Copy of report on reasons for military downfall of Turkey said to be prepared for German Staff by General Liman von Sanders, 1919.

WO 106/1416, How The Turkish Army Has Been Employed From 1821 To 1922', 2 Kasım 1922.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

"Talat Paşa ve Katli". *Livâü'l-İslam*. 1921. Numara 7: 73-75.

Akandere, Osman. "Enver Paşa'nın Avrupa Cephelerine Türk Birliklerini Gönderme Kararına Alman Komutanlarının Yaklaşımları." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 67 (Güz 2020): 1-23.

Aksakal, Mustafa. *Harb-i Umumi Eşiğinde: Osmanlı Devleti Son Savaşına Nasıl Girdi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Alkan, Necmettin "GOLTZ, Wilhelm Colmar von der." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*. Ek 1, 478-480. Ankara: 2020.

- Alperen, Altan. "Bağdat Demiryolu: Siyasal Sonuçları Olan Bir Türk-Alman Demiryolu Projesi." *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*. 7/19 (Bahar 2018): 1-22.
- Arı, Kemal. *Birinci Dünya Savaşı Kronolojisi*, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Aydemir, Şevket Süreyya. *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa*. Cilt III-1914-1922. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1985.
- Bardakçı, Murat. *Enver*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Çalen, Mehmet Kaan. "II. Meşrutiyet Döneminde Üç Tarz-ı Siyaset," *Osmanlı Tarihi Araştırmaları II: II. Meşrutiyet* (içinde), Ed. Saime Selenga Gökğöz ve Ahmet Oğuz. İstanbul Kriter Yayınları, 2020.
- Eğrioğlu Ertekin, Işık. "Fransız Elçilik Raporlarına Göre Osmanlı-Fransız İlişkileri (1792- 1809)." *Doktora Tezi*, Trakya Üniversitesi, 2023.
- Ertekin, Ferdi. *İngiliz İstihbaratı ve Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Yeditepe, 2022.
- Erkilet, Hüseyin Hüsnü Emir. *Yıldırım* Ankara, Genelkurmay Basım Evi, 2002.
- General Nikolski, *Sarıkamış Harekâtı* (12-24 Aralık 1914). çev. Yarbay Nazmi. Ankara: Genelkurmay Basım Evi, 1990.
- Güralp, Şerif. *1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3ncü Süvari Tümeninin Harekâtı*. Yay. Haz. Zekeriya Türkmen-Fatma İlhan. Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Hafız Hakkı Paşa'nın Sarıkamış Günlüğü*. yay. haz. Murat Bardakçı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Handbook of Turkish Army*. The Imperial War Museum. Kahire: Intelligence Section, 1916.
- Hanioğlu, Şükrü. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Zihniyet, Siyaset ve Tarih*. İstanbul: Bağlam Yayınları, 2009.

- Harvey, A. D. "General Liman von Sanders's Memorandum." *Militärgeschichtliche Zeitschrift*. 63 (2004): 165-175.
- İlden, Şerif. *Sarikamış*. yay. haz. Sami Önal. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- İnan, Arı. *Enver Paşa'nın Özel Mektupları*. Ankara: İmge Kitabevi, 1997.
- Kemal, Cemal. "Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004.
- Kış, Salih. *Osmanlı Ordusunda Alman Ekolü: Von Der Goltz Paşa (1883-1895)*. Konya: Palet Yayınları, 2017.
- Kokovtsoff, Vladimir Nikolaevic "La mission Liman von Sanders les entretiens de Berlin en novembre 1913." *Revue d'Histoire de la Guerre Mondiale*. XIII/1 (Ocak 1935): 99-116.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Özgüldür, Yavuz. "Yüzbaşı Helmut Von Moltke'den Müşir Liman Von Sanders'e Osmanlı Ordusunda Alman Askeri Heyetleri." *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*. 4 (Ocak 1993): 297-307.
- Reyhan, Cenk. "Türk-Alman İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1878-1914)." *Bellekten*. LXIX/1, (Nisan 2005): 1-46.
- Sanders, Liman Von. *Türkiye'de Beş Sene*. Çev. Osmanlı Genelkurmayı Askeri Tarih Encümeni Tercüme Heyeti. İstanbul: Yeditepe, 2007.
- Shaw, Standford J. ve Shaw, Ezel Kural. *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey, Vol II: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- Shaw, Stanford J. "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizâm-ı Cedid Army of Sultan Selim III." *The Journal of Modern History*. 37/3 (Eylül 1965): 291-306.
- Solak, Bilgi Yıldız. "II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunu İslah İçin Gelen Yabancı Müşavirler." Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2018.

- Tokay, Gül. "Liman von Sanders As a Prisoner of War in Malta (February-August 1919)." *A Bridge Between Cultures*. Ed. Sinan Kuneralp. İstanbul: The Isis Press, 2006.
- Tunç, Salih. "Fransız Askerî Ataşesi Yarbay Maucorps'un Gözüyle Alman Askeri Heyeti ve General Liman von Sanders'in İstanbul'daki Faaliyetleri." *Cedrus*. VI (2018): 613-628.
- Türkman, Sayim. "Birinci Dünya Savaşı'nda Sarıkamış Muharebeleri (22 Aralık 1914-10 Ocak 1915)." *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 67 (Güz 2020): 533-574.
- Türkmen, Zekeriya. "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16/47, (2000): 395-419.
- Türkmen, Zekeriya. "Sultan II. Abdülhamid Devri Osmanlı Askerî Eğitim-Öğretiminde Alman Müşavirlerin Etkileri." *Türk Askerî Eğitim ve Öğretim Tarihi: Sempozyumu Bildirileri 16-17 Eylül 2021*. Cilt II. ed. Bünyamin Kocaoğlu-Ahmet Taşdemir-Hamza Bilgü. İstanbul: Milli Savunma Üniversitesi Fatih Harp Tarihi Araştırmaları Enstitüsü, 2022.
- Türkmen, Zekeriya. "Yıldırım Ordular Grubunun Teşkili ve Faaliyetleri Hakkında Kısa Bir Değerlendirme (1917-1918)." *İlmi Araştırmalar Dergisi*. 1 (1995): 157-166.
- Uyar, Mesut. ve Erickson, Edward J. *Osmanlı Askeri Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Uyar, Mesut. "Sanders Askeri Yardım Misyonu." *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)*. 15/30 (Güz 2019): 29-84.
- Wallach, Jehuda L. *Bir Askeri Yardımın Anatomisi: Türkiye'de Prusya-Alman Askeri Heyetleri 1835-1919*. çev. Fahri Çeliker Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1985.
- Yamauchi, Masayuki *Hoşnut Olmamış Adam Enver Paşa: Türkiye'den Türkistan'a*. İstanbul: Bağlam, 1995.
- Yeşil, Fatih. "Nizâm-ı Cedid Ordusunda Tâlim ve Terbiye (1790-1807)." *Tarih Dergisi*. 52 (2010/2): 27-85.

Yıldız, Gültekin. *Dünya Savaş Tarihi, Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*. İstanbul: Timaş, 2013.

Yıldız, Gültekin. *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*. İstanbul: Kitabevi, 2009.

Online Kaynaklar

Bardakçı, Murat. "75 bin kişilik ordu nasıl olur da 90 bin şehit verir?" *Hürriyet Gazetesi*, 1 Ocak 2006, <https://www.hurriyet.com.tr/75-bin-kisilik-ordu-nasil-olur-da-90-bin-sehit-ve-rir-3724869>.

Bardakçı, Murat. "Dost bildiğimiz Almanlar ne edepsiz adamlarmış!" *Hürriyet Gazetesi*, 5 Temmuz 2005, <https://www.hurriyet.com.tr/dost-bildigimiz-almanlar-ne-edepsiz-adamlarmis-332359>.

Britannica Encyclopaedia. "Otto Liman von Sanders." <https://www.britannica.com/biography/Otto-Liman-von-Sanders>.

Erat, Muhammet. "Kâzım Karabekir (1882-1948)", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kazim-karabekir-1882-1948/>

Görgülü, İsmet. "Liman Von Sanders (1855-1929)", <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/liman-von-sanders-1855-1929/>

ETİK: Bu makale, yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; araştırma ve yayın etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.

ETHIC: This article has been prepared in accordance with research and publication ethics, according to the author's statement at the application stage.

ÇIKAR ÇATIŞMASI VE FİNANSAL KATKI BEYANI: Yazarın başvuru aşamasındaki beyanına göre; çalışmanın tarafsızlığı ile ilgili bilinmesi gereken bir mali katkı veya diğer çıkar çatışma ihtimali (potansiyeli) ve ilişki alanı yoktur.

CONFLICT OF INTEREST AND FINANCIAL CONTRIBUTION DECLARATION: According to the author's statement at the application stage; There is no financial contribution or other conflict of interest possibility (potential) and relationship area that should be known about the objectivity of the study.

Bu eser Creative Commons Atf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non-commercial 4.0 International License.